

XVI–XIX A. STIKLINIAI BUTELIAI KLAIPĖDOJE: TIPOLOGIJA, CHRONOLOGIJA, REIKŠMĖ

INDRĖ ŠIMKUTĖ

Straipsnyje analizuojama Klaipėdos senamiestyje ir Frydricho mieste archeologinių tyrimų metu rasta bei surinkta XVI–XIX a. stiklinių butelių medžiaga ir jos radimo aplinka. Išskirtinis dėmesys skiriamas analizuojamo artefakto terminijos ir dokumentavimo problematikai. Šiame straipsnyje pateikiama Klaipėdos mieste rastų stiklinių butelių tipologija ir chronologija, nurodoma butelių paskirtis bei kilmė. Teigiama, kad stiklinių butelių tyrimas gali būti ir kaip paslaugų vietų, tokių kaip karčemos, smuklės, vyninės, restoranai ir pan., mieste indikatorius.

Reikšminiai žodžiai: stikliniai buteliai, svaigieji gėrimai, stiklinių butelių tipai, prekyba, vynas.

The article analyses the 16th–19th century glass bottle material discovered and collected during archaeological investigations in Klaipėda Old Town and Friedrich Suburb and analyses the environment of its discovery. It pays special attention to the problems of the terminology and the documentation of the artefacts. The article presents the typology, chronology, purpose, and origin of the glass bottles found in Klaipėda. It asserts that the presence of glass bottles can also be an indicator of service sites such as inns, taverns, wine-bars, restaurants, etc. in the city.

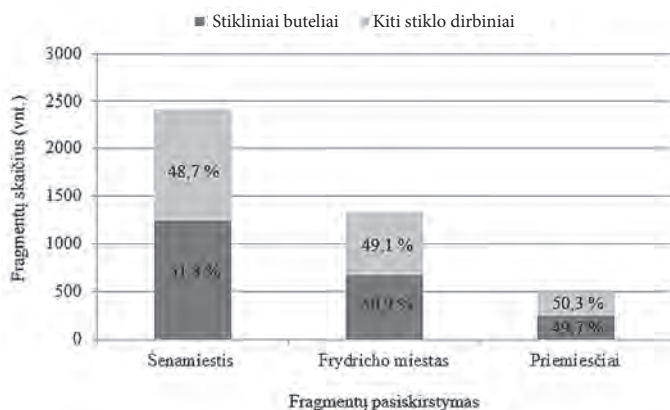
Keywords: glass bottles, alcoholic beverages, types of glass bottles, commerce, wine.

ĮVADAS

Naujųjų laikų Klaipėdos miesto silueto dėlionę lipidė ir tebelipdo kelių kartų bei sričių mokslo atstovai. Nuo 1972 m., be Klaipėdos piliavietės tyrimų, pradėjo ryškėti ir pirmosios miestiečių gyvenenos detalės. Per pastaruosius keturis dešimtmečius jų buvo surinkta ir dokumentuota keliuose šimtuose ataskaitų. Klaipėdos mieste vykdytų archeologinių tyrimų rezultatai ilgą laiką skelbiami ir specialiame leidinyje „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje“, o Klaipėdos raidos, taip pat miestiečių gyvenenos tyrimų medžiagą įvairaus pobūdžio moksliniuose

leidiniuose yra aptaręs ne vienas šio miesto praeitį bandęs pažinti autorius.

Kad ir kaip būtų, kol kas daugiausia mokslinių įžvalgų padaryta tiriant daugiausia Klaipėdos kultūriniuose sluoksniuose randamą buitinės keramikos (Žulkus 2002; Songailaitė, Rutkaitienė 2010) bei koklių (Genys 1984; Žulkus, Genys 1984; Nabažaitė 2010; taip pat žr. R. Nabažaitės straipsnį šiame leidinyje) medžiagą, o kitos radinių grupės, taip pat ir stiklo dirbinių, išnyra nebent Klaipėdos materialinės kultūros tyrimų kontekste (Šimkutė 2011, p.152). Šiandien turimos žinios suteikia galimybę ne tik pako-
reguoti ankstesnių tyrimų duomenis, bet ir leidžia

1 pav. Stiklinių artefaktų kiekybinis pasiskirstymas Klaipėdos miesto istorinėse dalyse. I. Šimkutės diagr.

kelti naujus probleminius klausimus. Jau kurį laiką jaučiamas nemenkas susidomėjimas ir Klaipėdos miestiečių gyvensena – buitimi, pomėgiais, veikla. Šiame kontekste aktualu kalbėti ir apie miestiečių skonį, mitybos bei svaigiųjų gėrimų vartojimo įpročius, vietą ir aplinką tiems įpročiams formuotis. Tai gi ką mes iš tiesų žinome apie Klaipėdos miestiečių gyvenseną naujaisiais laikais ir ką galime sužinoti tyrinėdami Klaipėdoje dažnai randamus artefaktus – stiklinius butelius?

Senamiestyje ir Frydricho mieste, t.y. Klaipėdos miesto branduolyje, 1972–2010 m. vykdytų archeologinių tyrimų metu iš viso buvo surinkta ir užfiksuota 1900 stiklinių butelių fragmentų¹ (1 pav.). Nors pastarieji radiniai sudaro daugiau nei 50% visų stiklo dirbinių, iki šiol tik labai maža jų dalis buvo įtraukta į mokslinę apyvartą (Šimkutė 2012, p.3). Šiame darbe siekiama nustatyti tyrimo objektu pasirinktų rankų gamybos² stiklinių butelių tipologinę seką, apibrėžti su jais ir jų gamybos technologija susijusius terminus, nubrėžti chronologinius rėmus bei įvertinti jų reikšmę Klaipėdos miesto prekybos ir paslaugų kontekste.

Didžiausią indėlį į Lietuvos stiklo gamybos technologijos ir istorijos pažinimą yra įnešęs K. Strazdas. 1992 m. išleistoje monografijoje (Strazdas 1992) autorius aprašo stiklininkystės atsiradimą ir raidą Lietuvoje, aptaria žaliavų parinkimo, stiklo dirbinių gamybos technologinius klausimus, lokalizuoja buvusių stiklo manufaktūrų (ūtų, hutų, gutų) vietas, remiasi archeologine medžiaga. Nurodytame darbe yra aptariamasi ir stiklinių butelių pūtimo bei formavimo operacijos, naudojami įrankiai, paaiškinami su butelių gamyba susiję terminai. Reikėtų paminėti ir kitą šio autoriaus darbą apie stiklo ir jo gaminių cheminę technologiją (Strazdas 1998). Nors K. Strazdas plačiau analizuoja fabrikinės gamybos stiklinės taros sampratos modelį, jo studijas iš dalies galime laikyti stiklinių butelių tyrimo teoriniu bei lietuviškos terminijos pagrindu.

Pirmasis bandymas suprasti Klaipėdoje rastų stiklo dirbinių rūšis, chronologiją ir kilmę priskiriamas archeologui E. Paleckiiui. Nedidelės apimties straipsnyje apie stiklo dirbinius (Paleckis 1992) pateikiama informacija ir apie Klaipėdos mieste rastus butelius. Autorius nurodo, kad anksčiausiai stikliniai buteliai Klaipėdoje atsiranda tik XVII a. (Paleckis 1992, p.70). Reikėtų pabrėžti, kad E. Paleckio pateikti tipai plačiau nepaaiškinami, o nurodytą chronologiją būtų galima patikslinti (Šimkutė 2011, p.152). Platesnę stiklinių butelių, rastų Klaipėdos senamiesčio teritorijoje³, apžvalgą yra atlikusi šio straipsnio autorė. 2011 m. pasirodžiusioje publikacijoje (Šimkutė 2011) pateikti stiklinių butelių tyrimų duomenys, gauti išanalizavus puspenkto šimto fragmentų, nustatyti ir datuoti keturi butelių tipai. Reikėtų pažymėti, kad ištyrę didesnę dalį tų fragmentų jau šiandien galime patikslinti ir papildyti Klaipėdoje rastų butelių tipologiją. Atei-

¹ Stiklinių butelių fragmentai – tai dugnai ir kakleliai, taip pat kiti elementai (įvairios tyrimui turinčios reikšmės šukės: išlikę peteliai, korpuso dalys, antspaudai).

² Buteliai, pagaminti pagal rankinio pūtimo vamzdelių principą.

³ Kalbama apie teritoriją tarp Žvejų ir Didžiosios Vandens g., t.y. į nurodytą teritoriją nėra įtrauktas Frydricho miestas.

tyje, analizuojant ne tik Klaipėdos, bet ir kitų Lietuvos miestų stiklinių butelių medžiagą, taip pat taikant alternatyvius tyrimo metodus, bus galima koreguoti ne tik tipologiją, bet patikslinti ir stiklinių butelių chronologiją.

Tiriant stiklo gaminių patekimo į Klaipėdą keliu ir kitus su jais, ypač stikliniais buteliais ir jų tyrimu, susijusius klausimus, svarbus A. Groth (1995) publikuotas darbas, kurio pagrindą sudaro 1664–1722 m. Klaipėdos muitų knygos. Autoriaus pateiktos lentelės suteikia informacijos apie tai, kokios prekės, kokio masto ir kada jūros keliu buvo atgabentos į Klaipėdą. Ypač svarbi informacija pateikiama analizuojant tuo metu vartojamo vyno rūšis, jų originalius pavadinimus, kilmę. 2001 m. pasirodė ir šio autoriaus straipsnis (Groth 2001), kuriame plačiau interpretuojami Klaipėdos muitų knygose pateikti statistiniai duomenys.

Specialiai Klaipėdos krašto ekonomikai skirta knyga buvo parengta G. Willoweit. Dviejų tomų monografijoje (Willoweit 1969) autorius analizuoja Klaipėdos miesto ekonomikos, prekybos ir kitus miestui svarbius klausimus. Šiame straipsnyje remiamasi ir J. Zembrickio veikalais, skirtais Klaipėdos miesto istorijai pažinti. Nors J. Zembrickio knygos vokiečių kalba (Sembritzki 1900; 1902) pirmą kartą pasirodė XX a. pradžioje, šiandien galime naudotis ir jų vertimais į lietuvių kalbą (Zembrickis 2002; 2004). J. Zembrickis savo darbuose pateikia ir aptaria įvairius teisės aktus, susijusius su prekyba svaigiaisiais gėrimais, prekybos geografiją bei kitas miestiečių gyvensenos subtilybes. Kalbant apie Klaipėdoje veikusias paslaugų vietas svarbu išskirti ir J. Tatorio darbą (Tatoris 1994).

STIKLINIŲ BUTELIŲ GAMYBOS ISTORINIS KONTEKSTAS

Daugiau nei prieš kelis tūkstantmečius kilusi stiklininkystės amato idėja yra siejama su glazūruotos keramikos formavimosi periodu. XVIII a. pr. Kr. glazūravimo techniką jau buvo įvaldę babi-

loniečiai. Vėliau ši technologija pravertė įprastinio stiklo, vadinto „sirsu“, gamyboje (Bezborodov 1975, p.46), stiklas jau nebe kaip glazūra pradėtas gaminti XVI a. pr. Kr. (Weiß 1966, p.14). I a. pr. Kr. stiklininkystės tradicijos pasiekė ir senąjį Europos žemyną, kur romėnai, supratę ekonominę prekybos stiklu naudą, pavertė Romą dideliu stiklininkystės centru. Pirmaisiais amžiais po Kr. žmonės jau mokėjo lydyti skaidrų ir bespalvį stiklą, vamzdeliu pūsti didelius indus (Weiß 1966, p.5). XV a. pabaigoje – XVI a., be kitų stiklinių indų, pradedami gaminti ir stikliniai buteliai iš vadinamojo „miškų stiklo“ (Dexel 1995, p.78). Miškingose Prancūzijos, Vokietijos, Bohemijos vietose stiklą gamino naudodami medienos, taip pat paparčių, nendrių ir kitų augalų pelenus – vadinamąjį potašą. Jo sudėtyje būdavo daug geležies priemaišų, kurios suteikdavo tokiam stiklui žalsvą atspalvį (Rademacher 1963, p.29). Ypač didelį vaidmenį stiklo gamybos istorijoje XVI a. suvaidino Vokietijos meistrai. Jie ne tik eksportavo savo gaminius į kitas šalis, bet ir patys jose kūrė savo manufaktūras. Stiklo gamybos pradžia su vokiečių meistrų invazija siejama Danijoje (Koch 2003, p.14), Švedijoje, Suomijoje bei Estijoje (Matiskainen 2003, p.122). Kad ir kaip būtų, tuo metu stiklo dirbiniai, taip pat ir plonasieniai buteliai – grafinai, ąsotėliai, buvo skirti nekasdieniam vartojimui. XV–XVII a. stiklo gaminiai buvo brangūs, todėl jų turėjo tik gana turtingi žmonės.

Įprastinių butelių, skirtų laikyti, transportuoti ar servuoti svaigiuosius gėrimus, gamyba prasidėjo tik nuo XVII a. ir toji pradžia yra siejama su Nyderlandais, besivystančia jų ekonomika. Kai kurie autoriai nurodo, jog šie pokyčiai turėjo lemiamos reikšmės stiklo produkcijos vartojimui, t.y. kasdieniame žmonių gyvenime. Apie XVIII a. pradžią stiklinių butelių gamybos lyderės vairą perėmė Didžioji Britanija. Tuo metu pasirodė tamsesnio stiklo stipresni nei kiti europietiškieji taros gaminiai (Dexel 1995, p.78), o apie stiklų veiklą Klaipėdoje duomenų yra mažai (Tatoris 1994, p.39; Šimkutė 2011, p.154), arčiausiai Klaipėdos yra žinoma tik viena netoli Švėkšnos (Šilutės r.) veikusi

stiklo manufaktūra, kurioje XVII a., be kitų stiklinių indų, buvo gaminami ir plonasiainiai buteliai (Strazdas, Žulkus 1987, p.92). XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje butelių gamybą pradedama mechanizuoti (Strazdas 1998, p.8).

STIKLINIŲ BUTELIŲ TYRIMO METODIKA

Svarbiausi šaltiniai, sudarę šio tyrimo pagrindą, – archeologinių tyrimų metu sukaupti duomenys⁴. 1972–2010 m. Klaipėdoje vykdytų archeologinių tyrimų metu iš viso rasta daugiau nei 4000 įvairios paskirties stiklo dirbinių fragmentų⁵. Butelių fragmentai nurodytoje teritorijoje sudaro apie 50% visos turimos stiklo dirbinių medžiagos. Senamiesčio ir Frydricho mieste archeologinių tyrimų metu, remiantis archeologinėse ataskaitose pateiktais, taip pat ir neskelbtais duomenimis⁶, iš viso buvo surinkta ir užfiksuota 1900 stiklinių butelių fragmentų, iš kurių ištirta ir šiame tyrime panaudota 1190, tai sudaro apie 55% visos stiklinių butelių medžiagos. Visi tyrimui panaudoti buteliai buvo surinkti iš 14-os skirtingų archeologinių objektų, kurie yra Klaipėdos miesto branduolyje (2 pav.).

Archeologinių objektų atranka buvo paremta 1972–2010 m. tyrinėtuose objektuose rastų butelių statistine analize. Tai leido nustatyti kelias radimviečių grupes pagal kiekybinį tiriamų artefaktų pasiskirstymą jose. Atsižvelgiant į tiriamų artefaktų pasiskirstymą Klaipėdoje ir stiklinių butelių santykį su kitais stiklo dirbiniais viename objekte

bei siekiant įgyvendinti užsibrėžtą tikslą, tyrimams buvo atrinkti objektai, kuriuose: 1) rasta didžiausia stiklinių butelių koncentracija, t.y. 50 ir daugiau fragmentų (Sukilėlių g. 12 (Dž. Brazaitis, 2010 m. tyrimai), Žvejų g. 4, 6 (R. Jarockis, 2006 m. tyrimai), Skerdėjų g. 2, 6, 8 (Songailaitė 2008a; 2008b), sklypas tarp Tomo, Didžiosios Vandens, Vežėjų ir Pasiuntinių g. (Sprainaitis, Žulkus 1990), Žvejų g. 10 (Bračiulienė 2007), sklypas tarp Daržų, Šaltkalvių ir Aukštosios g.⁷ (Paleckis 1981), Didžioji Vandens g. 20 (Sprainaitis 1996) bei Šaltkalvių g. 2 (Paleckis 1980a); 2) rasta medžiaga turėtų įtakos šio darbo rezultatams, pvz., rasti stiklinių butelių fragmentai (išskirtinių formų, su antspaudais ir pan.) papildytų tipologiją ar patikslintų chronologiją (Mažoji g. 2 (Genys 1980; Paleckis 1983), Didžioji Vandens g. 20a (Sprainaitis 1997); 3) taip pat atrinkti tie objektai, kuriuose surinkti nors ir ne masiškai, bet uždaroje struktūroje rasti stiklinių butelių fragmentai, galėję būti Klaipėdos mieste veikusių paslaugų vietų indikatoriai (Turgaus a. 21 (Paleckis 1980b), Tomo g.⁸ 20–22 ir Didžioji Vandens g. 21 (Sprainaitis 1985), Žvejų g. 6–8a (Jarockis 2009), Žvejų g. 12 (Paleckis 1981).

Atrinktų Klaipėdos archeologinių objektų stikliniai buteliai ar jų fragmentai buvo tiriami pačios autorės, t.y. įvertinami vizualiai, aprašomos technologinės jų dalių ar elementų ypatybės (galvutės gamybos technologija, briaunos, juostelės, dugno įspauda forma ir kiti niuansai). Kadangi technologinis butelio gamybos vertinimas yra gana subjektyvus, stikliniai buteliai ar jų fragmentai buvo

⁴ Iš viso buvo peržiūrėta 217 įvairaus pobūdžio archeologinių tyrimų, vykdytų 1972–2010 m. dabartinėje Klaipėdos teritorijoje (kartu su istoriniais priemiesčiais), ataskaitų, MLIM fonduose peržiūrėti ir patys radiniai.

⁵ Rasti stiklo dirbiniai. Tai – buteliai, buteliukai, dubenys, ąsočiai, bokalai, grafinai, įvairios paskirties indai, stikliniai kamščiai, dangteliai, lėkštės, stiklinės, taurės, taurelės, stikliukai, stiklainiai, vazos, žibintai, lempos, akinių stiklas, cilindrai, peleninės, rašalinės, sagos, stikliniai karoliukai ir kt.

⁶ Šiame darbe analizuojami stiklinių butelių fragmentai, surinkti archeologinių tyrimų Žvejų g. 4, 6 (R. Jarockis, 2006 m. tyrimai) bei Sukilėlių g. 12 (Dž. Brazaitis, 2010 m. tyrimai) metu. Nors pastarųjų tyrimų duomenys dar neskelbti (neparašytos ataskaitos), šio darbo autorė nuoširdžiai dėkoja archeologams R. Jarockiui ir Dž. Brazaičiui už suteiktą naudingą informaciją ir galimybę tyrinėti šiuose objektuose rastus stiklinius artefaktus.

⁷ Šis sklypas sovietmečiu turėjo kitą pavadinimą – Klaipėdos senamiesčio kvartalas Nr. 173.

⁸ Tomo g. sovietmečiu buvo vadinama Kastyčio g. (žr. šaltinių ir literatūros sąrašą).

2 pav. Ištirtų stiklinių butelių radimvietės Klaipėdoje: 1 – Sukilėlių g. 12; 2 – Žvejų g. 4, 6; 3 – Skerdėjų g. 2, 6, 8; 4 – sklypas tarp Tomo, Didžiosios Vandens, Vežėjų ir Pasiuntinių g.; 5 – Žvejų g. 10; 6 – sklypas tarp Daržų, Šaltkalvių ir Aukštosios g.; 7 – Didžioji Vandens g. 20; 8 – Šaltkalvių g. 2; 9 – Žvejų g. 6–8a; 10 – Žvejų g. 12; 11 – Mažoji g. 2; 12 – Didžioji Vandens g. 20a; 13 – Turgaus a. 21; 14 – Tomo g. 20–22 ir Didžioji Vandens g. 21. *I. Masiulienės, I. Šimkutės brėž.*

išmatuoti, todėl medžiaga įgavo kitą vertę, ją buvo galima lyginti su užsienio tyrėjų pateiktais pavyzdžiais, taip pat įvertinti fragmentų sudarančių elementų proporcijas. Kitų tyrėjų pateiktos analogijos leido tiksliau datuoti Senamiestyje ir Frydricho

mieste rastus stiklinių butelių fragmentus. Nagrinėjant pasirinktą temą neišvengta ir kai kurių sunkumų, susijusių su artefaktų dokumentavimu archeologinėse ataskaitose, menkai išlikę ir patys artefaktai. Dažnai pagal rastą viršutinės ar apati-

nės butelio dalies fragmentą⁹ keblu atkurti viso indo formą, o tai apsunkina ir patį tipologijos sudarymo procesą.

Apie 40% stiklinių butelių artefaktų buvo ištraukti iš uždarų struktūrų, tokių kaip ūkinės paskirties duobės ar dėžės¹⁰, fekalinio turinio duobių ar tam reikalui skirtų kubilų, pagal savo paskirtį nebenaudojamų дренаžo statinių ar šulinių (Sukilėlių g. 12 (Dž. Brazaitis, 2010 m. tyrimai), Žvejų g. 4, 6 (R. Jarockis, 2006 m. tyrimai), Skerdėjų g. 2, 6, 8 (Songailaitė 2008a; 2008b), sklypas tarp Tomo, Didžiosios Vandens, Vežėjų ir Pasiuntinių g. (Sprainaitis, Žulkus 1990), Žvejų g. 10 (Bračiulienė 2007), sklypas tarp Daržų, Šaltkalvių ir Aukštosios g. (Paleckis 1981), Didžioji Vandens g. 20 (Sprainaitis 1995), Šaltkalvių g. 2 (Paleckis 1980a), Turgaus a. 21 (Paleckis 1980b), Tomo g. 20–22 ir Didžioji Vandens (Sprainaitis 1985). V. Žulkus (2002, p.77) mini, kad medinės, rečiau mūrinės šiukšlių duobės Klaipėdoje buvo įrengiamos XVII–XVIII a. galukiemiuose. Šiandien randamose uždaroje struktūrose, kurios iš esmės buvo skirtos to meto šiukšlėms kaupti, gausu įvairių radinių. Kruopščiai ir metodiškai ištirtos šios radimvietės gali atspindėti amatininkystę, prekybą, žmonių aprangos detales, mitybą, namų apyvokos daiktus. Tai leistų interpretuoti miesto ekonominę, socialinę struktūrą, miestiečių gyvenimą (Fehrling 1992, p.211). Kai kurie autoriai mano, kad tokios struktūros kaip fekalinio turinio dėžės yra vertingi šaltiniai kultūros istorijai pažinti, nes čia randama nemažai vienoje vietoje sukauptų radinių (Falk 1987, p.12). Kad ir kaip būtų, šias uždaras struktūras su joms priklausančiu turiniu reikėtų vertinti labai atsargiai: ūkinės paskirties dėžės galėjo būti išsemtamos ir vėl pripildomos, kita vertus, pagal archeologų pateiktus datavimus, kai kurios jų galėjo būti pildomos daugiau nei šimtmetį. Uždarų struktūrų

ar šiukšlynų tyrimo metodas gali būti naudingas chronologinėms riboms nustatyti bei kontekstinei medžiagai įvertinti, o tai ypač svarbu bandant lokalizuoti paslaugų vietas, tokias kaip karčemos, restoranai, vyninės ir kt.

TERMINIJOS IR BUTELIŲ DOKUMENTAVIMO PROBLEMATIKA

Dokumentuodami stiklo ar kitus dirbinius archeologai vertina, apibūdina ir interpretuoja juos remdamiesi teorinėmis bei praktinėmis žiniomis, kurias įgyja ir sukaupia. Radinio suradimas, vizualus apžiūrėjimas, fiksavimas, aprašymas, pirminis datavimas (Laužikas 2007, p.41) yra svarbi archeologinių tyrimų dalis, todėl ataskaitose užfiksuota informacija tampa savotiškais bylomis, lemiančiomis tolesnį objekto pažinimą, kurį jau atlieka archeologai, interpretuojantys medžiagą. Pirminės informacijos pasidalijimas ir jos priėmimas yra naudingas abiem ta informacija disponuojančioms pusėms. Vis dėlto dažnai mokslininkai nesusikalba tarpusavyje, o tai daugiausia lemia terminijos ar radinių dokumentavimo problemos. Kadangi Lietuvoje radinių katalogo sudarymas nėra būtina archeologinių tyrimų dalis, neretai aprašant radinį apsiribojama tik eilės numeriu, o dalis visai nepatenka į sąrašus. Šie daugiausia techniniai faktoriai vis dar aktualūs ir didesnę patirtį turintiems užsienio tyrėjams. Mokslininkų nesutarimą dėl subjektyviai ar netinkamai parinktų terminų, reikalingų stiklo dirbinių atskiroms formoms, puošimo detalėms ar technologinėms ypatybėms apibrėžti, stiklinius artefaktus tyrinėjanti mokslininkė M. Bruckschen (2004, p.24) apskritai apibūdina kaip trūkumą analizuojant medžiagą.

⁹ Tiriamo objekto fragmentiškumą galima būtų iliustruoti šiais skaičiais: sveikų butelių surinkta 16 vnt., viršutinės dalies – 571 fragmentas, apatinės dalies – 590 fragmentų, kitų dalių (įvairios turinčios reikšmės tyrimui šukės – išlikę peteliai, korpuso dalys, antspaudai ir pan.) – 13 fragmentų.

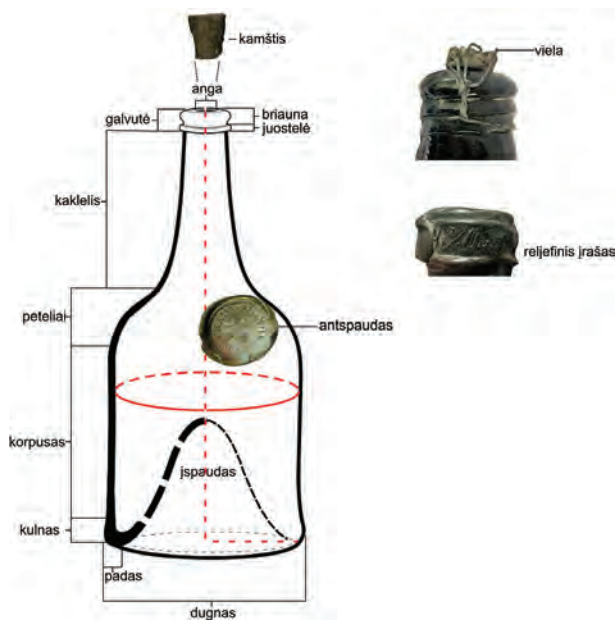
¹⁰ Šiame darbe uždarų struktūrų terminija, t.y. ūkinės duobės, dėžės ir pan., vartojama taip, kaip nurodo ataskaitų autoriai.

Skaitmeninių technologijų dėka šiandien turime daug galimybių rinkti, apdoroti ir filtruoti sukaup- tą didžiulį informacijos kiekį. Kita vertus, tam, kad būtų galima operatyviai atsakyti į įvairias užklausas, duomenų bazės kūrimas įpareigoja standartizuoti ir pačius duomenis. Kai kurie „senieji“ terminai, men- kai ar visai neatspindintys perduodamos informa- cijos reikšmės, vis dar plačiai vartojami ir šiandien, o keliais skirtingais terminais apibrėžtas tas pats as- pektas gali klaidinti ir patį tyrėją. Terminijos prob- lematika glaudžiai siejasi su teorinėmis žiniomis, neretai vienu terminu yra pavadinami kitoms stiklo dirbinių grupėms priskiriami radiniai, pavyzdžiui, stiklinių butelių grupei archeologai kartais priskiria ne tik didesnius buteliukus, bet ir vazas, grafinus ar net stiklinių bokalų dugnus. Tokiu atveju, analizuo- jant tik ataskaitose pateiktą informaciją, tiriamos medžiagos rezultatų patikimumas mažėja. Koreliuo- jant tyrimo metu apie radinį gautus duomenis su teorinėmis žiniomis bei radinio informacinės savy- bes, apibrėžus tinkamais terminais, galima sudaryti stiklinių butelių tipologiją bei chronologiją, aprašyti šio artefakto gamybos technologiją. Kadangi stikli- nių butelių terminija ir morfologinė sandara Lietu- voje nebuvo plačiau nagrinėta, išskyrus jau minėtus K. Strazdo veikalus, žemiau pateiksime daugiausia užsienio tyrėjų praktikoje vartojamas sąvokas bei terminus atskiroms butelio dalims apibrėžti.

STIKLINIŲ BUTELIŲ MORFOLOGIJA IR TERMINAI

Šiame skyriuje pateikta terminija yra vartojama siekiant aiškiai suprasti ir apibrėžti Klaipėdoje ras- tų stiklinių butelių dalis ir gali būti naudojama kaip metodinė priemonė aprašant stiklinius butelius.

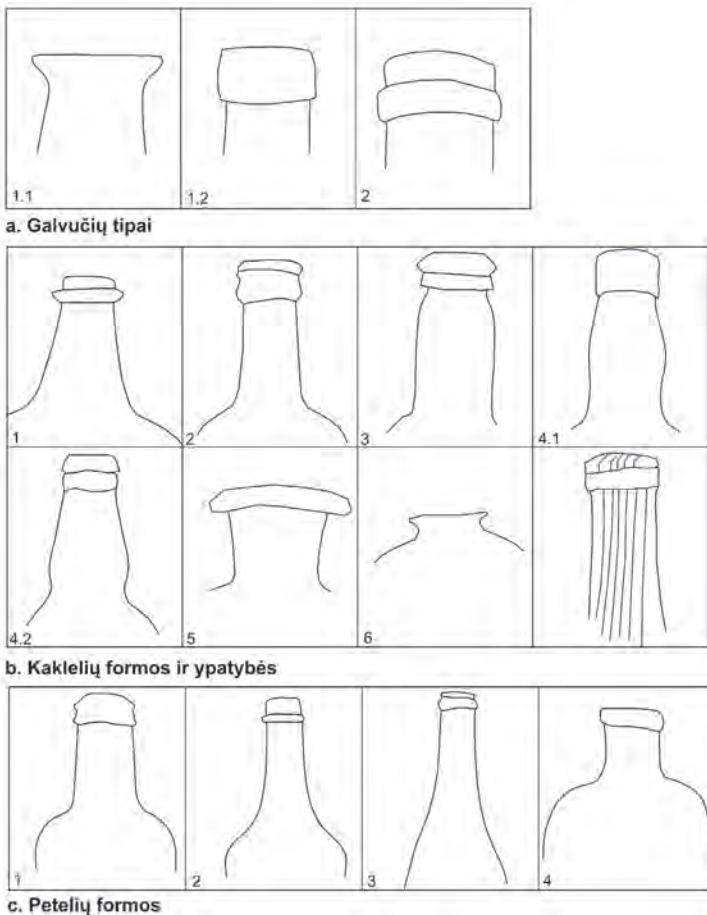
Butelis (angl. *bottle*). Paprastai stiklinis butelis apibrėžiamas kaip taros indas siauru kaklu, skirtas gėrimams ar kitiems skysčiams laikyti (Kipfer 2007, p.44). Visi stikliniai buteliai, nepriklausomai nuo jų formos, susideda iš šešių dalių (3 pav.): galvutės, kaklelio, petelių, korpuso, kulno bei dugno (Berge

3 pav. Butelio sandara (dalys, elementai, detalės) ir terminai.
I. Šimkutės, D. Jansonaitės pieš.

1980, p.38). Šiek tiek anksčiau J. R. White (1978, p.63) buvo išskyręs tik tris pagrindines butelio dalis: kaklelį, kurį kartu su galvute vadino vienu „*finish*“ terminu, taip pat petelius ir dugną. Panašus butelių artefaktų supratimas yra susiformavęs ir Lietuvoje. Didžiajame lietuvių kalbos žodyne butelis – tai stiklinis indas siauru, kamščiu užkišamu kaklu (Lietuvių 2002).

Galvutė (angl. *finish*). Vienas paskutinių žingsnių vamzdeliu formuoto stiklinio butelio gamybos procese buvo susijęs su butelio „viršūnės“ formavimu. Mokslinėje literatūroje šiam viršutinės butelio dalies elementui apibrėžti yra vartojamas terminas, kuris kilo nuo žodžio, reiškiančio butelio „užbaigimo“ veiksmą – anglų kalboje žinomą kaip „*finish*“ (pradėjus butelius gaminti mechanizuotu būdu, nurodytas veiksmas gamybos procese buvo atliekamas vienas pirmųjų) (Jones, Sullivan 1989, p.39). Lietuvių kalboje šią butelio dalį įprasta vadinti galvute (Strazdas 1992, p.114), stiklinių butelių gamintojų bei tyrėjų suprantamą kaip „prie butelio kaklelio prijungtą dalį, per kurią pasiekiamas stiklinėje taroje esantis turinys, ir kartu vietą kamščiui, dangte-

4 pav. Stiklinių butelių viršutinės dalies ypatybės. I. Šimkutės pieš.

liui ar kokiai kitai sandariai priemonei įstatyti, kuri neleistų išsiliėti ar gesti butelyje esančiam turiniui“ (Berge 1980, p.38). K. Strazdas, trumpai aprašęs stiklinių butelių gamybos technologiją, formuojant juos rankiniu būdu, nurodo principines formavimo operacijas bei įrankius, kurie daugiau ar mažiau buvo naudojami beveik visose to meto stiklo manufaktūrose. Iš autoriaus nurodytų stiklinio butelio gamybos etapų didesnioji jų dalis susiję su galvutės gamyba, pradedant *atbrailos* (angl. *lip top*) nuskėlimo vietos matavimu, baigiant galvutės formavimu (Strazdas 1992, p.114). Be to, autorius pažymi, kad stiklo gaminius formuojant rankiniu būdu sudėtingesnius veiksmus atlikdavo kitas meistras – apdailininkas, kuris papildomai formuodavo kai kurias detales, taip pat prilipdydavo prielipas ir pan. (Strazdas 1998, p.209). Visa tai rodo, kad butelio

viršutinei daliai formuoti buvo skiriama daug dėmesio.

Paprastai galvutę sudaro trys pagrindiniai elementai: *anga*, *briauna* ir *juostelė* (Berge 1980, p.76). Atsižvelgiant į pastarųjų dviejų dalių kombinacijas arba vienos jų trūkumą galvutės gali būti (4:a pav.): *vienos dalies* (angl. *one-part finish*) – turėti tik briauną; *dvių dalių* (angl. *two-part finish*) – po briauna prilipdomą juostelę. Užsienio literatūroje yra išskiriamos ir *trijų dalių* (angl. *three-part finish*) galvutės (Jones, Sullivan 1989, p.39). Tarp šiame darbe tirtų butelių fragmentų pastarųjų galvučių nepasitaikė.

Butelio galvutė būdavo formuojama įvairiais būdais, priklausomai nuo stiklo manufaktūros ir skirtingo butelių gamybos laikotarpio. Rankų gamybos stiklo butelių galvutės iš pradžių buvo gaminamos ir briauną, ir juostelę formuojant rankomis, vėliau – mechaniniu būdu, naudojant specialų įrankį, dar vadinamą šablonu (šis įrankis (angl. *finish-forming tool*) patentuotas XIX a. 3-iajame dešimtmetyje). O. Jones (1986, p.45–46) nurodo, kad įrankiu spaudžiant prieš tai ant kaklelio viršaus uždėtą

reikiamą kiekį stiklo masės buvo iškart formuojama *anga*, *briauna* ir *juostelė*. Tik tinkamai parinktas stiklo masės kiekis, paskirstytas įrankiu, galėjo suteikti galvutei tolygią formą. Skirtingi galvučių modeliai užsienio mokslinėje literatūroje turi net savo pavadinimus, suteiktus pagal sandarinimui skirtų kamščių, dangtelių ir kitokius atitikmenis.

Anga (angl. *bore*) yra kiaurymė, esanti taros viršuje, kurios paskirtis – pasiekti butelio turinį, taip pat jį išsaugoti, angą sandarinant kamščiu, dangteliu ar kokia kita tam skirta priemone. Atsižvelgiant į angos dydį, priklausomai nuo kaklelio išvaizdos ir taros parametrų galima nustatyti ir butelio paskirtį (Jones 1986, p.116), t.y. svaigiojo gėrimo ar kito skysčio rūšį, supilstytą į konkretų indą. Angos pagal skersmens dydį yra skirstomos į *plačiagurkles* (angl. *wide-mouthed*) ir *siauragurkles* (angl. *narrow-*

mouthed). Šiuos lietuviškus terminus galime rasti K. Strazdo darbuose (Strazdas 1998, p.241).

Briauna (angl. *lip* arba *sealing surface*) – tai viršutinė galvutės dalis ties anga. Gali būti išskiriamos dvi briaunos dalys: **atbraila** (angl. *lip top*) ir **šoninis paviršius** (angl. *lip side*). Stiklinius butelius tyrinėjantys autoriai išskiria daug skirtingų briaunų pavadinimų, atsižvelgiant į gamybos būdą ar formą (Jones, Sullivan 1989, p.80–81).

Juostelė (angl. *string rim* arba *collar*) – tai iš stiklo suformuotas žiedas ar raukšlė, skirianti briauną nuo kaklelio (Jones 1986, p.81). Paprastai šiuo elementu buvo sustiprinama butelio vieta ties kamščiu, vėliau po juostele tvirtinama kamštį prilaikanti vieta. Kaip ir briauna, juostelės gali būti įvairių formų (Jones, Sullivan 1989, p.81–82).

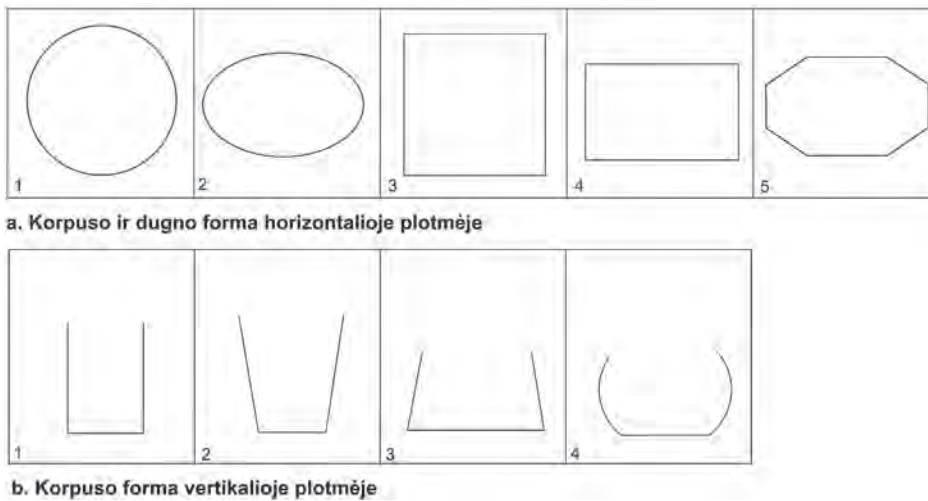
Kaklelis (angl. *neck*). Mokslinėje literatūroje kaklelis apibrėžiamas kaip siauroji stiklinio butelio dalis, esanti tarp galvutės ir petelių (Jones, Sullivan 1989, p.82). Priklausomai nuo korpuso aukščio kakleliai gali būti trijų skirtingų ilgių. D. L. Berge (1980, p.58) išskiria *trumpus* (angl. *short neck*), *vidutinio ilgio* (angl. *regular neck*) ir *ilgus* (angl. *long neck*) kaklelius. Kai kurių tipų buteliai visai neturi kaklelių arba jie yra labai neryškiai išreikšti. Remdamiesi D. L. Berge ir O. Jones bei C. Sullivan stiklinių butelių studijomis Klaipėdoje rastų butelių kaklelius pagal formą galime suskirstyti į kelis skirtingus tipus (4:b pav.): 1) *kūgio formos* (angl. *tapered*) – nuo viršaus į apačią kaklelio skersmuo didėja; 2) *cilindrinius* (angl. *cylindrical*) – kaklelio skersmuo išlieka vienodas; 3) *netaisyklingo cilindro formos* (angl. *roughly cylindrical*) – daugiau ar mažiau yra išlaikoma kaklelio cilindrinė išvaizda, tačiau skersmuo apačioje ir viršuje gali šiek tiek skirtis; 4) *išgaubtus* (angl. *bulged, bulb*) – kakleliai, kurių viduryje ar kiek žemiau esantis paviršius yra išgaubtas; 5) *siaurėjančius* (angl. *tapered down*) – kaklelio skersmuo nuo kaklelio viršaus į apačią mažėja; 6) *rudimentinius* (angl. *rudimentary*) – kaklelis yra trumpas, labai silpnai išreikštas (Jones, Sullivan 1989, p.82). Kai kurie Klaipėdos mieste rasti butelių kakleliai pasižymi ir dekoratyvinėmis savybėmis. Reikėtų išskirti *rantytus*

(angl. *ribbed neck*) – tai kakleliai, kurių paviršiuje yra vertikalios briaunotų griovelio (Berge 1980, p.60).

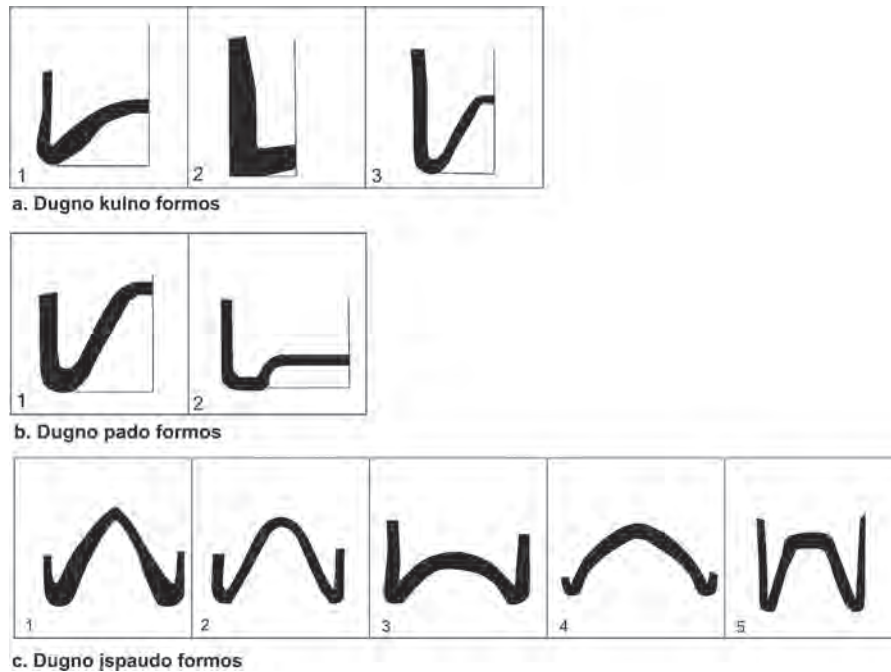
Peteliai (angl. *shoulder*). Tai plėtėjanti butelio vieta, kur kaklelis susijungia su korpusu. Remiantis O. Jones bei C. Sullivan (1989, p.82) stiklinių butelių studija galima išskirti kelis kaklelių tipus, rastus ir Klaipėdos miesto archeologinėje aplinkoje. Tai (4:c pav.): 1) *apvalūs* (angl. *rounded*) – dažniausiai pasitaikanti stiklinių butelių petelių forma, pusrutulio formos peteliai; 2) *nuožulnūs* (angl. *sloped down*) – peteliai, lengvai „nuslinkę“ į apačią; 3) *nuolaidūs* (angl. *champagne*) – ištįsę, beveik vertikalūs. Jie atpažįstami pagal tokios formos peteliais pasižymintį šampanizuoto vyno butelius; 4) *horizontalūs* (angl. *horizontal*) – jų forma sudaro statų, vos užapvalintą kampą.

Korpusas (angl. *body*). Jo forma, kaip apibūdina O. Jones ir C. Sullivan (1989, p.83), yra pagrindinė viso butelio dalis, o korpuso sienelės tarsi „apgaubia“ viduje esantį jo turinį. Klaipėdos miesto archeologinėje aplinkoje randamos kelių skirtingų pavidalų, kuriuos ir lemia korpuso forma, butelių liekanos. Visi kiti, t.y. viršutinės ar apatinės dalies fragmentai gali tik iš dalies atspindėti buvusio korpuso formą. Nors nebūtina pateikti butelio vertinimo visose perspektyvose, vis dėlto aprašant korpuso formą svarbu nurodyti, kokioje plotmėje ji yra vertinama. Metodiniuose O. Jones ir C. Sullivan stiklinių artefaktų aprašymo nurodymuose siūloma atkreipti dėmesį į horizontalią bei vertikalią stiklinių butelių padėtį (dviejose dimensijose), galiausiai įvertinti ir viso butelio vaizdą (trijose dimensijose).

Vertinant Klaipėdoje rastų stiklinių butelių fragmentų horizontalų pjūvį (5:a pav.) galima būtų išskirti kelias pagrindines korpuso formas. Didžiausią dalį sudaro: 1) *taisyklingo apskritimo formos* (angl. *circular* arba *round*) butelių korpusai. Ženkliai mažiau butelių randama su 2) *ovalu* (angl. *ovoid*); 3) *kvadrato* (angl. *square*); 4) *stačiakampio* (angl. *rectangular*); 5) *aštuoniakampio* (angl. *octagonal*) formos korpusų pjūviais. Trys pastarosios formos gali turėti ir nežymių modifikacijų. Vertikalioji, „fasadinė“ butelio plotmė (5:b pav.) gali būti: 1) *tiesi* (angl. *straight*);

5 pav. Stiklinių butelių korpuso formos horizontalioje ir vertikalioje plotmėje. I. Šimkutės pieš.

6 pav. Stiklinių butelių apatinės dalies ypatybės. I. Šimkutės pieš.

2) *trapecijos* (angl. *tapered up*) ar 3) *apverstos trapecijos* (angl. *tapered*); 4) *apvalios* (angl. *round*) formų. Įvertinus stiklinių butelių pjūvius dviejose dimensijose galima kalbėti ir apie viso korpuso formą trijose dimensijose. Pvz., horizontalioje plotmėje apskritas, o vertikalioje tiesus geometrinis kūnas įgauna cilindro formą. Viso butelio korpuso vaizdas yra pirmas

žingsnis nustatant Klaipėdos mieste rastų stiklinių butelių tipus.

Kulnas (angl. *heel*). Korpuso pabaigą žymi butelio dalis, vadinama kulnu, kuris yra tarp butelio korpuso ir paties dugno. O. Jones ir C. Sullivan (1989, p.85) šią dalį aiškina kaip ribą, ties kuria korpusas užsisuka į dugną. Galima išskirti kelis kulno varian-

tus (6:a pav.): 1) *išsikišęs* (angl. *bulged*), t.y. apvalus, specialiai suformuotas išsikišimas kulno paviršiuje; 2) *tiesus* (angl. *abrupt*) – dugnas ir korpusas susijungia tiesiojoje linijoje; 3) *apvalus* (angl. *rounded*) – kulnas lengvai užsisuka ties dugno paviršiumi, sudarydamas aptakią formą. Kulno gali ir nebūti, pvz., pūstasienių ir kitų apvalių formų butelių.

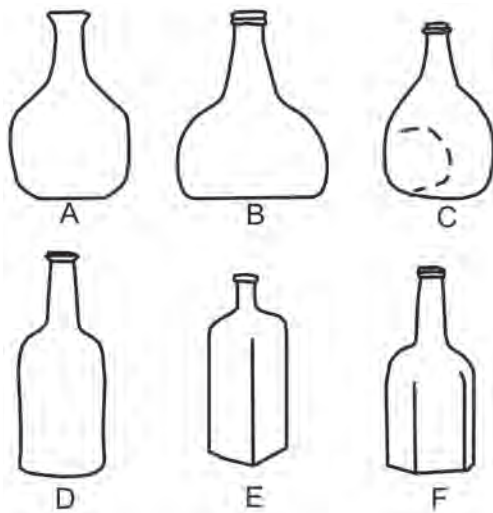
Dugnas (angl. *base*) yra butelio apačia. Formuojant butelį rankiniu būdu dugno apačioje gali likti *randas* (angl. *scar*) (Jones, Sullivan 1989, p.86), kuris susidaro nuo dugno nuėmus laikiklį, skirtą prilaikyti butelį, kol gaminama galvutė. Skirtingų tipų laikikliai galėjo palikti skirtingas žymes butelio dugne. Laikikliu galėjo būti ir paprastas stiklo pūtimo vamzdelis, kurį atskėlus nuo butelio dugno atsirasdavo *stiklo randas* (angl. *glass scar*). Klaipėdoje rastiems stikliniams buteliams, ypač cilindro formos, yra būdingas ir *smėlio randas* (angl. *sand pontil mark*). Jis susiformuoja lipkočio pagalba, kai stiklo ir smėlio mišinys panaudojamas butelio dugnui galvutės formavimo metu prilaikyti. Taip pat reikėtų išskirti dugno *padą*. Šiuo terminu vadinama pati žemiausia butelio vieta, plokštuma, ant kurios butelis stovi. Padas gali būti (6:b pav.): 1) *apvalus* (angl. *round*) arba 2) *plokščias* (angl. *flat*). Taip pat dugnui priklauso ir *dugno įspauda* (angl. *push up, kick up*) sąvoka. Šis elementas gali būti kelių skirtingų tipų. Klaipėdoje dažniausiai pasitaiko dugnų, kurių įspaudai, pagal O. Jones ir C. Sullivan (1989, p.87), yra (6:c pav.): 1) *kūgio* (angl. *conical*); 2) *suapvalinto kūgio* (angl. *rounded cone*); 3) *puslankio* (angl. *dome*); 4) *parabolės* (angl. *parabolic*) ar 5) *varpo* (angl. *bell-shaped*) formų.

STIKLINIŲ BUTELIŲ TIPOLOGIJA

Siekiant susigaudyti butelių įvairovėje, kurių ne tiek forma, kiek patys jį sudarantys elementai sparčiai keitėsi, būtina juos diferencijuoti ir skirstyti į tipus. Stiklinius butelius daugiau ar mažiau tyrę autoriai, atsižvelgdami į turimą medžiagą, kontekstą bei išlikimą, juos klasifikuodami taiko įvairias praktikas. Mokslinėje literatūroje pateikiama

informacija apie stiklinius butelius kiekybiniu ir kokybiniu požiūriu yra labai skirtinga. Dažniausiai jie analizuojami kitų stiklinių indų kontekste, apie juos pateikiama tik pati bendriausia informacija, nuorodos į analogijas, preliminarus datavimas ir kt. Kur kas mažesnė grupė tyrėjų savo darbo objektu pasirenka vien tik stiklinius butelius, generuoja jų tyrimo idėjas, metodiškai skirsto į tipus, potipius bei variantus, sudaro jų katalogus (žr. Jones 1986; Dumbrell 1992). Siekiant sudaryti Klaipėdos mieste rastų stiklinių butelių tipologiją, tenka remtis skirtingų autorių tyrimų praktika ir patirtimi. Į tipus buteliai dažniausiai skirstomi pagal korpuso formą. Toks skirstymas yra labai patogus, kita vertus, chronologija, vertinant tik butelio formą, – labai plati. Siekiant butelius tiksliau datuoti, būtina atsižvelgti ir į jų gamybos niuansus – galvutės sandarą, atskirų ją sudarančių elementų formą ir kt. Nors bendrąjį kitų autorių tipologijos modeliavimą šio tyrimo autorė jau yra aptarusi ankstesniame straipsnyje (Šimkutė 2011, p.157–160), vis dėlto reikėtų išskirti vokiečių autorės R. Glatz (1991, p.45) naudojamą grupavimo sistemą. Ši tyrėja stiklinius butelius pagal formą skirsto į keturis pogrupius. Tai: A. *Išgaubtos formos buteliai ir buteliukai* (vok. *Kugelflaschen und -fläschchen*); B. *Išgaubtos formos su prilipdytomis detalėmis* (vok. *Kugelfläschchen mit optisch gebläsenen Verzierungen*); C. *Cilindriniai* (vok. *Zylinderflaschen*) ir D. *Daugiabriauniai* (vok. *Mehrkantflaschen*). Išskiriami kiekvieno pogrupio tipai, kurie nustatomi tik buteliui esant sveikam ar tokiam, kurį galima iš dalies atkurti, rekonstruoti.

Kadangi Klaipėdoje rasta stiklinių butelių medžiaga yra gana fragmentiška, panašiu principu patogiau grupuoti ir rastuosius šiame mieste. Juos pagal išlikusią visą korpuso formą galima skirstyti į šešis tipus (7 pav.): A. *Išgaubtos formos*; B. *Pusrutulio formos*; C. *Suspausto pusrutulio formos*; D. *Cilindro formos*; E. *Keturbriaunius*; F. *Daugiabriaunius*. Sveikus ar galimus iš dalies atstatyti butelius pagal viršutinės ar apatinės dalies ypatybes (galvučių, kaklelių, dugno įspauda formą ir kt.) galima skirstyti ir į potipius. Likę fragmentai, neturintys bendrų požymių

7 pav. Stiklinių butelių, rastų Klaipėdoje, tipai. I. Šimkutės pieš.

su išskirtais potipiais, bet būdingi vienam iš nurodytų tipų, pateikiami ir aprašomi atskirai. Kadangi A tipo butelių sveikų nebuvo rasta, taip pat nebuvo įmanoma jų iš dalies atkurti, datuotos tik šiam tipui būdingos kaklelio ir dugno dalys¹¹.

STIKLINIŲ BUTELIŲ, RASTŲ KLAIPĖDOJE, TIPAI, JŲ DATAVIMAS

Tipas A: išgaubtos formos buteliai (8 pav.). Šiam tipui priskiriami visi stikliniai buteliai, kurių korpuso horizontalusis pjūvis yra apskritimo formos, o vertikalią plotmė – lašo, kriaušės ar panašios netaisyklingo apskritimo formą primenančios figūros pavidalo. Išgaubtos formos butelių galvutės visada vienos dalies. Ją sudaro tik briauna, kuri gali būti vos atlenkta – beveik tiesi, atlenkta – „trimito“ formos, taip pat atlenkta stačiu kampu – primenanti diską. Kaklelis – kūgio ar cilindro formos, peteliai apvalūs arba nuožulnūs. Dugnas – apskritimo formos, padas apvalus, dugnas išgaubtas, kūgio, suapvalinto kūgio ar puslankio formos, jo viduje matyti stiklo randas arba jo žymės.

Kadangi šio tipo butelių yra išlikę tik apatinės ir viršutinės dalies fragmentai, galima pateikti kelis šį tipą charakterizuojančius atvejus: 1) kaklelis – kūgio formos, briauna atlenkta, „trimito“ formos, peteliai apvalūs arba nuožulnūs (8:1–3 pav.); 2) kaklelis yra kūgio-cilindro formos, briauna vos atlenkta – beveik tiesi (8:4 pav.); 3) kakleliai, kurių būna įvairių dydžių, – kūgio formos. Taip pat būdinga stačiu kampu atlenkta, diską primenanti briauna (8:5, 6 pav.).

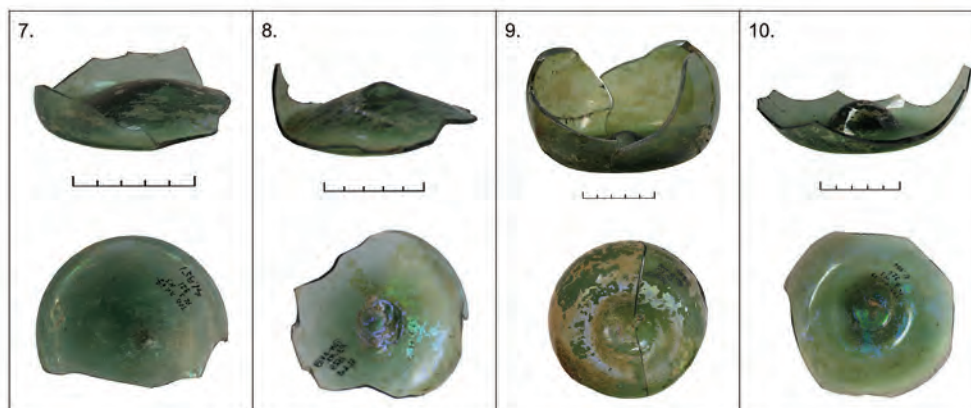
Atsižvelgiant į apatinės dalies ypatybes, šiuo atveju dugno ir dugno išpaudo formas, galima pateikti ir šiam tipui būdingus apatinės dalies atvejus: 1) platus, apskritos formos dugnas. Dugno išpaudas – lanko arba kūgio formos, padas apvalus, dugno apačioje matyti rando, kurio stiklo liekanos pašalintos, vieta (8:7, 8 pav.); 2) korpusas, sprendžiant pagal dugno išlenkimą bei išpaudo formą, yra labai išgaubtas. Dugno padas apskritas ir siauras, išpaudas gilus, suapvalinto kūgio formos. Išpaudo viduje matyti stiklo randai ar jų žymės (8:9, 10 pav.).

Visiškai išlikusių tokių butelių Klaipėdos teritorijoje neaptikta, todėl butelio formą įmanoma atkurti tik remiantis užsienio tyrėjų darbais ir jų pateiktomis iliustracijomis. Išgaubtos formos butelius Klaipėdoje galime pažinti tik iš labai fragmentiškos medžiagos – 22-jų viršutinei bei 11-os apatinei daliai priskiriamų fragmentų. Šiam tipui priskiriami Klaipėdoje rasti butelių fragmentai sudaro tik 2,7% visų autorės ištirtų stiklinių butelių artefaktų. Tipo A butelių rasta tik sklype tarp Tomo, Didžiosios Vandens, Vežėjų bei Pasiuntinių g. supiltiniame sluoksnyje. Pagal archeologinius tyrimus šioje vietoje vykdžiusius autorius, nurodomas sluoksnis buvo datuotas XVII a. 2-ąja puse (Sprainaitis, Žulkus 1990, p.12–14.). Įvertinę ir kitus šiame sluoksnyje rastus stiklinių indų fragmentus bei atsižvelgdami į vokiečių autorių (Baumgartner, Krueger 1988, p.432–433; Dumitrache 1990, p.52) datuotus atvejus, tipo A stiklinių butelių fragmentus Klaipėdoje galime da-

¹¹ Šio straipsnio autorės ankstesnėje publikacijoje (Šimkutė 2011) B tipui buvo priskirti ir suspausto pusrutulio formos buteliai, kadangi buvo vertinama tik vertikalią butelio plotmė, bet vertinant trijose dimensijose toliau suspausto pusrutulio formos butelius būtina išskirti kaip savarankišką tipą (tipas C). Tokiu atveju būtina pervadinti ir kitus anksčiau kitomis raidėmis žymėtus tipus.

Tipa A viršutinės dalies atvejai

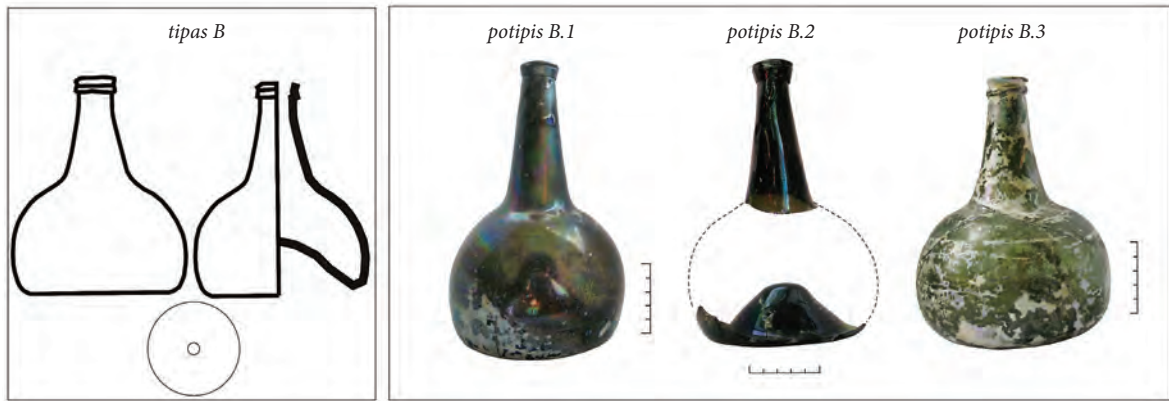
Tipa A apatinės dalies atvejai

8 pav. Tipas A – išgaubtos formos buteliai: 1 – briaunos skersmuo (toliau br. \varnothing) 44,94 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. Nr. 41919); 2 – br. \varnothing 36,12 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. Nr. 41915); 3 – br. \varnothing 40,19 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. Nr. 41916); 4 – br. \varnothing 40,29 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. Nr. 43255); 5 – br. \varnothing 39,37 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. Nr. 41917); 6 – br. \varnothing 54,15 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. Nr. 41921); 7 – pado skersmuo (toliau pd. \varnothing) 90,3 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. Nr. 41951); 8 – pd. \varnothing 100,33 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. Nr. 43245); 9 – pd. \varnothing 76,41 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. Nr. 43306); 10 – pd. \varnothing 71,77 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. Nr. 41954). I. Šimkutės nuotr. ir pieš.

tuoti pradėdant XVI a. (daugiau žr. skyriuje „Stikliniai buteliai prekybos ir paslaugų kontekste“).

Tipas B: pusrutulio formos buteliai (9 pav.). Šiam tipui priskiriami stikliniai buteliai, kurių korpusas horizontalioje plotmėje yra apskritimo, o vertikalus korpuso pjūvis – rutulio ar pusrutulio formos. Įvertinus sveikus, iš dalies atkurtus ir kitus identifikuojamus fragmentus galima pateikti ir tipui B būdingą charakteristiką. Šių butelių kaklelis – kūgio formos, galvutė – dviejų dalių. Briaunos paviršius plokščias, kiek paspaustas į apačią, pakaitintas, todėl briaunos šoninis paviršius nebūtinai status. Juostelė

gali būti plati ir plokščia, siaura ir plokščia arba siaura ir apvali. Kadangi galvutė formuojama rankiniu būdu, sunku išskirti konkrečius galvučių modelius. Vertinant galvutės ypatybes tipo B butelius galima supainioti su tipo C buteliais. Abiejų tipų viršutinės dalies elementų apipavidalinimas kai kuriais atvejais beveik nesiskiria, o tipo B apatinė dalis gali būti supainiojama su tipo A apatinės dalies fragmentais. Pusrutulio formos butelių dugnas – apskritimo formos, padas apvalus, dugnas daugiau ar mažiau išgaubtas, įspaudas – kūgio, suapvalinto kūgio, puslankio, parabolės ar varpo formos, įspaudu viduje

Tipo B sveiki ar iš dalies atkurti buteliai

9 pav. Tipas B – pusrutulio formos buteliai: B.1 – angos skersmuo (toliau ang. Ø) 20,61 mm, butelio aukštis (toliau H) 197,00 mm, pd. Ø 105,26 mm (R. Jarockis, 2006 m. tyrimai, MLIM, inv. Nr. 10045/1); B.2 – ang. Ø 19,24 mm, pd. Ø 100,81 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. Nr. 41227); B.3 – ang. Ø 18,27 mm, H 170,00 mm, pd. Ø 112,54 mm (Paleckis 1983, MLIM, inv. Nr. 51302).
I. Šimkutės nuotr. ir pieš.

matyti stiklo randas. Palyginti su tipo A buteliais, stiklas storesnis, tvirtesnis ir tamsesnis. Pagal sveikus ar iš dalies atkurtus butelius galima išskirti tris tipo B potipius.

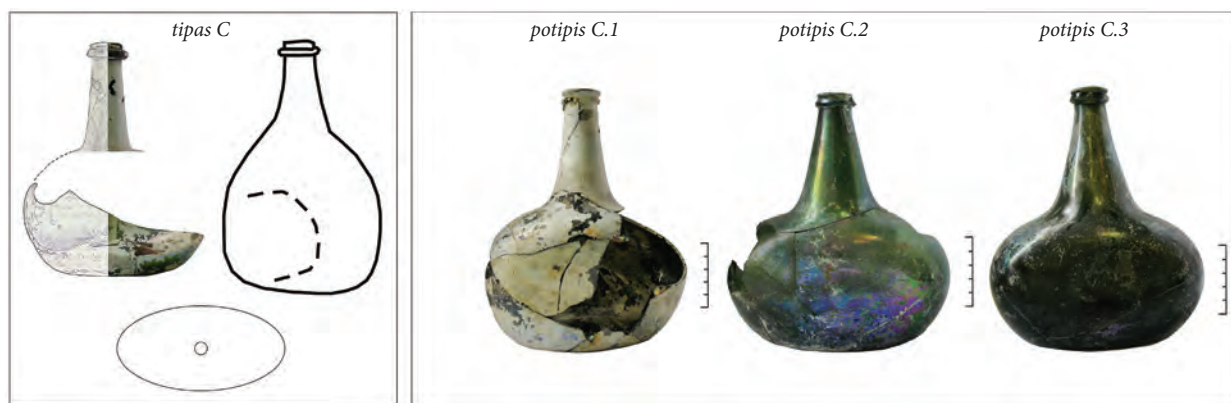
Potipis B.1. Jam priskiriami buteliai, kurių korpusas – rutulio pavidalo ir sudaro beveik pusę viso butelio aukščio. Kaklelis – kūgio formos, galvutė – dviejų dalių, dominuoja siaura ir plokščia juostelė. Briaunos paviršius plokščias, paspaustas ir pakaitintas, beveik visas šoninis paviršius apsuktas juostele. Dugnas – apskritos formos, padas apvalus, dugno įspaudas – kūgio formos, jo vidinėje pusėje yra likęs stiklo randas.

Potipis B.2. Sprendžiant pagal išlikusius fragmentus, šiam potipiui yra būdingas pusrutulio formos korpusas. Kaklelis – ilgas ir platus, kūgio formos. Galvutė – dviejų dalių, dominuoja juostelė, kuri yra plati ir plokščia. Juostele apsuktas beveik visas briaunos šoninis paviršius, briaunos paviršius plokščias, pakaitintas. Šiam potipiui būdingas platus dugno įspaudas, kuris gali būti varpo ar suapvalinto kūgio formos. Įspaudu viduje išlikęs stiklo randas.

Potipis B.3. Šių butelių korpusas yra pusrutulio formos. Kaklelis – kūgio formos, galvutė – dviejų dalių, dominuoja briauna, kuri yra paspausta į apačią ir pakaitinta. Po briauna apsukta siaura, apvali

juostelė. Dugno įspaudas platus, varpo ar puslankio formos. Įspaudu viduje išlikęs stiklo randas.

Pusrutulio formos butelių Klaipėdoje aptinkama gana dažnai. Iš viso šio tipo butelių dugnų buvo rasta 125 fragmentai. Klaipėdos senamiesčio butelių sandėkose rasti sveiki ar galimi iš dalies atkurti pusrutulio formos buteliai. Dažniausiai jie koncentruojasi supiltiniuose sluoksniuose arba uždaroje struktūroje. Tipo B butelių daugiau ar mažiau buvo aptikta visuose šiame darbe tyrinėtose objektuose. Didžiausios jų sandėkos pasitaikė uždaroje struktūroje: Žvejų g. 4, 6 (45 fragmentai surinkti ūkinėje dėžėje) (Jarockis 2007, p.333; Šimkutė 2009, p.24), Sukilėlių g. 12 (Brazaitis 2011, p.341), Žvejų g. 10 (Bračiulienė 2007), Šaltkalvių g. 2 (Paleckis 1980a). Jų rasta ir sklype tarp Tomo, Didžiosios Vandens, Vežėjų bei Pasiuntinių g. (Sprainaitis, Žulkus 1990), Skerdėjų g. 2, 6, 8 (Songailaitė 2008a; 2008b), taip pat Mažosios g. 2 supiltiniuose sluoksniuose (Paleckis 1983). Visos išvardintos aplinkos archeologų datuojamos XVIII a. 2-ąja – XIX a. 1-ąja puse (Šimkutė 2012, p.24–30). Tačiau remiantis analogijomis (Dumbrell 1992, p.128, 136, Plate 48; Dexel 1995, p.233, fig. 280; Poser 1997, p.83, Taf. 25), Klaipėdoje rasti pusrutulio formos buteliai turėtų būti datuojami XVII a. 2-ąja – XVIII a. 1-ąja puse.

Tipo C sveiki ar iš dalies atkurti buteliai

10 pav. Tipas C – suspausto pusrutulio formos buteliai: C.1 – ang. Ø 19,38 mm, H 190,00 mm, pd. 98,02x55,53 mm (Paleckis 1983, MLIM, inv. Nr. 51311); C.2 – ang. Ø 15,89 mm, H 183,00 mm, pd. 65,11x106,4 mm (Paleckis 1981, MLIM, inv. Nr. 28628); C.3 – ang. Ø 18,58 mm, H 183,00 mm, pd. 67,99x102,99 mm (Paleckis 1981, MLIM, inv. Nr. 28632). 1. Šimkutės nuotr. ir pieš.

Tipas C: suspausto pusrutulio formos buteliai (10 pav.). Šiam tipui priskiriami buteliai, kurių horizontalus pjūvis yra ovalo formos, o vertikalioji plotmė – ovalo ar netaisyklingo ovalo formos. Tipo C, kaip ir B, butelių kaklelis yra kūgio formos, galvutė – dviejų dalių. Briaunos paviršius – plokščias, kiek paspaustas į apačią, pakaitintas. Juostelė gali būti siaura ir apvali, V formos ar plati ir apvali. Šių butelių peteliai yra apvalūs arba nuolaidūs. Suspausto pusrutulio formos buteliai lengvai atpažįstami pagal išlikusius apatinės dalies fragmentus. Dugnas – ovalo formos, padas apvalus, dugnas šiek tiek išgaubtas, įspaudas – puslankio, rečiau – kūgio formos. Įspaudu viduje matyti stiklo randas. Pagal sveikus ar iš dalies atkurtus butelius galima išskirti tris tipo C potipius.

Potipis C.1. Jam priskiriami buteliai, kurių galvutėje dominuoja briauna. Briaunos paviršius plokščias, paspaustas ir pakaitintas, o juostelė yra apvali, siaura. Šio potipio dugno įspaudas vos išgaubtas – puslankio formos. Įspaudu viduje matyti stiklo randas.

Potipis C.2. Jam būdinga galvutė, kurioje juostelės ir briaunos santykis yra labai panašus. Briaunos paviršius plokščias, o šoninis paviršius beveik tiesus, juostelė – V formos. Potipiui C.2 būdingas žemas, puslankio formos įspaudas, kurio viduje išlikę stiklo randas ar jo žymės.

Potipis C.3. Jam taip pat būdinga galvutė, kurioje juostelės ir briaunos santykis yra labai panašus. Briaunos paviršius plokščias, šoninis paviršius apvalus. Juostelė – plati ir apvali. Potipiui C.3 būdingas žemas puslankio formos įspaudas, kurio viduje išlikę stiklo randas ar jo žymės.

Suspausto pusrutulio formos apatinės dalies fragmentų, palyginti su pusrutulio formos buteliais, aptikta nedaug, iš viso 25 apatinės dalies fragmentai. Tipo B apatinei daliai, kaip buvo minėta anksčiau, priskiriami net 125 fragmentai. Remdamiesi šiais duomenimis galime daryti prielaidą, kad ir viršutinės dalies fragmentų santykis turėtų būti atitinkamas. Ištyrus surinktą medžiagą išsiskyrė du archeologiniai kompleksai, kuriuose buvo galima įžvelgti šio tipo butelių sandaugų. Didžiausia šių butelių dalis buvo surinkta iš sklypo tarp Daržų, Šaltkalvių ir Aukštosios g. ūkinės duobės aplinkos (Paleckis 1981, p.14). Šioje uždaroje struktūroje rasti net du sveiki tipo C buteliai, taip pat 15 jų fragmentų. Tarp jų vyravo potipiai C.2 ir C.3. Remiantis archeologinių tyrinėjimų duomenimis, radimo aplinka yra datuojama XVIII a. viduriu – 2-ąja puse (Paleckis 1981, p.14). Kita suspausto pusrutulio formos butelių sandauga lokalizuojama Mažojoje g. 2. Iš viso buvo identifikuoti 7 šio tipo butelių fragmentai. Visi jie datuojami XVIII a. 2-ąja puse (Paleckis 1983,

p.16–17). Minėtame objekte rastiems šio tipo buteliams būdingas palyginti aukštas dugno įspaudas. Čia buvo rastas ir vienas galimas iš dalies atkurti potipio C.1 butelis. Vienas kitas apatinės dalies fragmentas ar identifikuotas kaklelis buvo rasti Didžiosios Vandens g. 20 ūkinėje duobėje, datuojamoje XVII a. – XIX a. 1-aja puse (Sprainaitis 1996, p.13), taip pat Turgaus a. 21 atkastame šulinyje (Paleckis 1980b, p.4), jų pasitaikė ir Skerdėjų g. 2, 6, 8 (Songailaitė 2008a; 2008b) bei Žvejų g. 12 (Paleckis, Sprainaitis 1981) supiltiniuose bei sunkiai datuojamuose sluoksniuose.

Liubeke rastus šio tipo butelius M. Dumitrache (1990, p.62) datuoja XVIII a. K. H. Poster (1997, p.39) nurodo, kad Šlėzvinge-Holšteine tokie buteliai yra datuojami XVII a., o XVIII a. jie jau vyravo. XVIII a. 1-uoju dešimtmečiu jis datuoja lanko formos aukštą įspaudą turinčius šio tipo butelius, rastus Meklenburge. XVIII a. 4-uoju dešimtmečiu datuojami buteliai, kurių įspaudas yra kūgio formos, XVIII a. 6-uoju dešimtmečiu – žemą įspaudą turintys šio tipo buteliai (Poser 1997, p.67). Tokių autoriaus nurodytų apatinės dalies fragmentų rasta ir Klaipėdoje, o Didžiojoje Britanijoje šio tipo buteliai, matyt, pasirodė ar buvo pradėti gaminti kiek vėliau. Jie žinomi nuo XVIII a. 2-ojo dešimtmečio, o naudoti iki XVIII a. 9-ojo dešimtmečio (Dumbrell 1992, p.73).

Tipas D: cilindro formos (cilindriniai) buteliai (11 pav.). Šiam tipui priskiriami visi stikliniai buteliai, kurių korpuso horizontalus pjūvis yra taisyklingo apskritimo formos, o vertikalioji butelio plotmė tiesi, taip pat nežymiai modifikuota, lygiašonės trapezijos formos. Cilindrinių butelių galvutė – visada dviejų dalių. Vertinant atskiros galvutės briaunos ir juostelės santykį reikėtų išskirti šiam tipui būdingus galvučių modelius: 1) dominuoja juostelė, stiklo storis ties briauna ir kakleliu beveik nesiskiria; 2) briaunos ir juostelės dydžiai panašūs, stiklas ties briauna kiek storesnis nei ties kakleliu; 3) dominuoja briauna, stiklas ties briauna storesnis nei ties kakleliu; 4) aiškaus profilio, taisyklingų formų galvutės. Tipo D butelių kaklelis – cilindro, kūgio ar išgaubtos formų. Priklausomai nuo butelio korpuso dydžio, šio tipo butelių kakleliai gali būti ilgi, viduti-

nio dydžio ar trumpi (dydžiai sąlyginiai). Cilindrinių butelių peteliai gali būti apvalūs, nuožulnūs ar ypač nuolaidūs. Šio tipo butelių korpuso pabaigą žymintis kulnas gali būti apvalus, išsikišęs ar tiesus. Dugnas, kaip ir šio tipo horizontalaus pjūvio forma – apvalus. Dugno padas gali būti kūgio, suapvalinto kūgio, puslankio, parabolės ar varpo formos. Įspaudu viduje gali būti likę stiklo ar smėlio randai. Pagal sveikus ar iš dalies išlikusius šiam tipui būdingus stiklinius butelius galima išskirti kelis tipo D potipius.

Potipis D.1. Jam priskiriami cilindro formos, platus liemenį (korpusą) turintys buteliai. Potipio D.1 butelių galvutė yra dviejų dalių, dominuoja juostelė. Kaklelis ilgas, cilindro formos, peteliai apvalūs-statūs, dugnas – apskritas ir platus, kulnas išsikišęs, padas apvalus. Dugno įspaudas – puslankio formos, jo viduje yra likęs smėlio randas.

Potipis D.2. Jam priskiriami cilindro formos, aukštą liemenį (korpusą) turintys buteliai. Tokio potipio butelių galvutė yra dviejų dalių, dominuoja juostelė. Kaklelis ilgas, kūgio-cilindro formos, peteliai apvalūs-nuožulnūs, dugnas apskritas, kulnas išsikišęs, padas apvalus. Dugno įspaudas – suapvalinto kūgio formos, jo viduje yra likęs stiklo randas.

Potipis D.3. Šiam potipiui priskiriamų butelių galvutė yra dviejų dalių, briaunos ir juostelės dydžiai panašūs. Kaklelis – netaisyklingo cilindro formos, peteliai apvalūs, dugnas – apskritas, kulnas išsikišęs, padas apvalus. Dugno įspaudas – puslankio formos, jo viduje yra likęs smėlio randas.

Potipis D.4. Šiam potipiui priskiriamų butelių galvutė yra dviejų dalių, briaunos ir juostelės dydžiai panašūs. Kaklelis – cilindro formos, platus, peteliai apvalūs, dugnas – apskritas, kulnas ypač išsikišęs, padas apvalus. Dugno įspaudas – puslankio formos, jo viduje yra likęs smėlio randas.

Potipis D.5. Jam priskiriamų butelių korpusas į apačią siaurėja, galvutė – dviejų dalių, briaunos ir juostelės dydžiai panašūs. Kaklelio apačia išgaubta, peteliai apvalūs, dugnas – apskritas, kulnas ir padas – apvalūs. Dugno įspaudas forma nenustatyta, įspaudu viduje yra likusios smėlio rando žymės.

Potipis D.6. Šiam potipiui priskiriamų butelių

Tipo D sveiki ar iš dalies atkurti buteliai

11 pav. Tipas D – cilindro formos buteliai: D.1 – ang. \varnothing 22,03 mm, H 230,00 mm, dugno skersmuo (toliau dgn. \varnothing) 108,38 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. Nr. 41223); D.2 – ang. \varnothing 19,79 mm, H 247,00 mm, dgn. \varnothing 84,23 mm (R. Jarockis, 2006 m. tyrimai, MLIM, inv. Nr. 10045/76); D.3 – ang. \varnothing 24,65 mm, H 225,00 mm, dgn. \varnothing 98,12 mm (R. Jarockis, 2006 m. tyrimai, MLIM, inv. Nr. 10045/75); D.4 – ang. \varnothing 19,02 mm, H 220,00 mm, dgn. \varnothing 94,35 mm (R. Jarockis, 2006 m. tyrimai, MLIM, inv. Nr. 10045/73); D.5 – ang. \varnothing 16,25 mm, H 190,00 mm, dgn. \varnothing 72,54 mm (Bračiulienė 2007, MLIM, inv. Nr. 9662/381); D.6 – ang. \varnothing 18,62 mm, H 210,00 mm, dgn. \varnothing 74,47 mm (Bračiulienė 2007, MLIM, inv. Nr. 9662/380); D.7 – ang. \varnothing 18,35 mm, dgn. \varnothing 68,08 mm (Paleckis 1980a, MLIM, inv. Nr. 54017/b); D.8 – ang. \varnothing 22,43 mm, H 220,00 mm, dgn. \varnothing 90,39 mm (Bračiulienė 2007, MLIM, inv. Nr. 9662/7). I. Šimkutės nuotr. ir pieš.

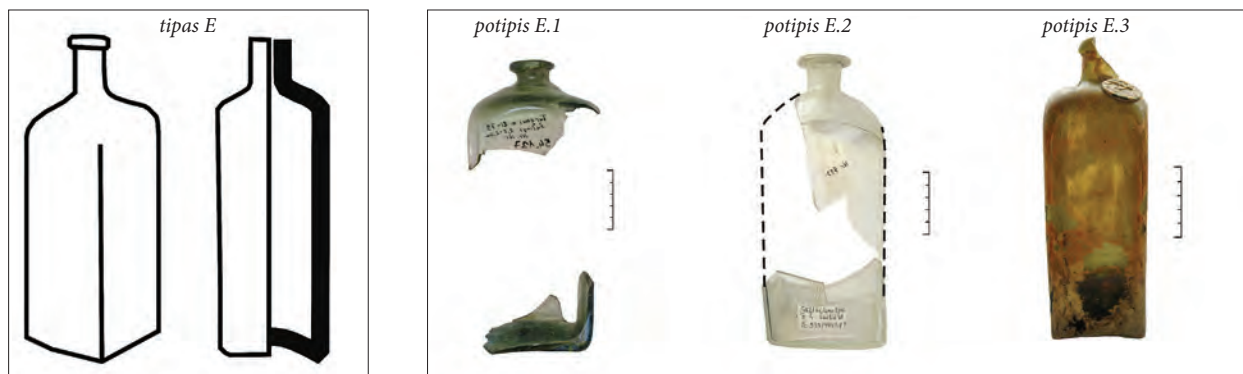
korpusas – cilindro formos, galvutė – dviejų dalių, dominuoja briauna. Kaklelio vidurys išgaubtas, peteliai apvalūs, dugnas apskritas, kulnas ir padas – apvalūs. Dugno įspaudu forma nenustatyta, įspaudu viduje yra likusios stiklo rando žymės.

Potipis D.7. Jam priskiriamų butelių korpusas – aukštas ir labai siauras, galvutė – dviejų dalių, dominuoja briauna. Kaklelis – cilindro formos, peteliai labai nuožulnūs, dugnas – apskritas, kulnas – tiesus arba apvalus, padas – apvalus. Dugno įspaudu for-

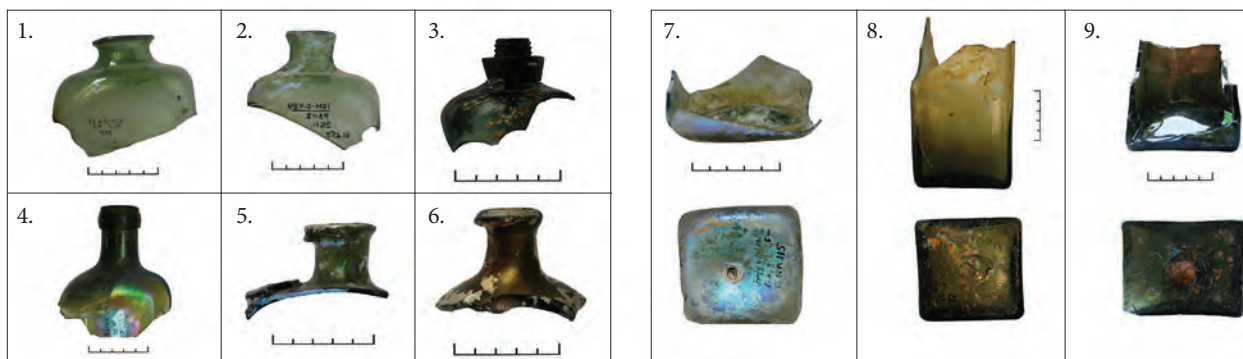
ma – varpo, įspaudu viduje gali būti likę įvairaus tipo randų.

Potipis D.8. Šiam potipiui priskiriamų butelių korpusas lygiašonės trapecijos formos, galvutė – dviejų dalių, dominuoja briauna. Kaklelis – kūgio-cilindro formos, peteliai nuožulnūs, dugnas – apskritas, kulnas – tiesus, padas apvalus. Dugno įspaudu forma – suapvalinto kūgio, įspaudu vidus „švarus“.

Klaipėdos mieste šių butelių pasitaiko daugiausia. Suskaičiuota, kad jie sudaro apie 65% visų

Tipa D sveiki ar iš dalies atkurti buteliai

Tipa E viršutinės dalies atvejai

Tipa E apatinės dalies atvejai

12 pav. Tipas E – keturbriauniai buteliai: E.1 – ang. \varnothing 15,99 mm (Paleckis 1980b, MLIM, inv. Nr. 54127); E.2 – ang. \varnothing 16,25 mm, dgn. 89,83x55,57 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. Nr. 41223); E.3 – H 185,00 mm, dgn. 54,54x60,56 mm (Sprainaitis 1985, MLIM, inv. Nr. 23191); 1 – br. \varnothing 47,57 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. Nr. 41935); 2 – br. \varnothing 31,09 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. Nr. 41259); 3 – ang. \varnothing 14,00 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. Nr. 41938); 4 – ang. \varnothing 17,55 mm (Sprainaitis 1985, MLIM, inv. Nr. 23196); 5 – ang. \varnothing 21,68 mm (R. Jarockis, 2006 m. tyrimai, MLIM, inv. Nr. 10045/56); 6 – ang. \varnothing 18,25 mm (Songailaitė 2008b, MLIM, inv. Nr. 76273/599); 7 – dgn. 61,09x61,09 mm (Songailaitė 2008b, MLIM, inv. Nr. 41223); 8 – dgn. 87,7x93,37 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. Nr. 41223); 9 – dgn. 94,45x85,96 mm (Dž. Brazaitis, 2010 m. tyrimai). I. Šimkutės nuotr. ir pieš.

viršutinės ar apatinės dalies fragmentų. Tai butelių galvutės su srieginiu dangteliu bei buteliai kvadrato formos užapvalintų kampų dugnais. Išskirtų variantų fragmentų buvo rasta sklype tarp Tomo, Didžiosios Vandens, Vežėjų ir Pasiuntinių g. XVII a. 2-ąja puse datuojamame supiltiniame sluoksnyje (Sprainaitis, Žulkus 1990, p.16) tokių dugnų taip pat pasitaikė Didžiosios Vandens g. 20a. XVII–XVIII a. datuotame sluoksnyje (Sprainaitis 1997, p.13). Remiantis Liubeke rastomis analogijomis tokius butelius galima būtų datuoti XVI–XVII a. (Dumitrache 1990, p.62).

Buteliai plačiagurklėmis galvutėmis, remiantis archeologinių tyrinėjimų duomenimis, buvo rasti

sklype tarp Tomo, Didžiosios Vandens, Vežėjų ir Pasiuntinių g. XVII a. 2-ąja puse datuotame supiltame sluoksnyje (Sprainaitis, Žulkus 1990, p.16). Taip pat šiems buteliams būdingi peteliai su antspaudu buvo rasti Didžiosios Vandens g. 20a. XVII–XVIII a. kultūriniame sluoksnyje (Sprainaitis 1997, p.13), vienas kitas tokių butelių, atpažįstamų iš viršutinės dalies fragmentų, pasitaikė Skerdėjų g. 2, 6, 8 (Songailaitė 2008b, p.237, MLIM, inv. Nr. 76273/1857) ūkinėje dėžėje (plotas 5), taip pat Žvejų g. 12 (Paleckis, Sprainaitis 1981, p.32, MLIM, inv. Nr. 31650). Plačiagurkliai buteliai Šiaurės Vokietijoje datuojami XVII–XVIII a. (Dumitrache 1990, p.55). Taip

pat datuojami ir buteliai kvadratiniais bei stačiakampio formos dugnais. Jų buvo rasta sklype tarp Tomo, Didžiosios Vandens, Vežėjų ir Pasiuntinių g. XVII a. 2-osios pusės supiltiniame sluoksnyje (Sprainaitis, Žulkus 1990, p.16) ir kitose aplinkose, datuojamose nuo XVII a. iki XIX a. 1-osios pusės (Žvejų g. 10, Skerdėjų g. 2, 6, 8, Šaltkalvių g. 2) (Šimkutė 2012, p.24–30). Matyt, šiuo laikotarpiu naudoti ir buteliai, kurių galvutę galima būtų pavadinti tiesiabriaune.

XVIII a. viduriui reikėtų priskirti ir keturbriaunius butelius, kurie turi po briauna pridėtą juostelę. Tokių Klaipėdoje pasitaikė keturi. Visi jie buvo aptikti XVIII–XIX a. datuotoje archeologinėje aplinkoje (Žvejų g. 4, 6 ūkinėje dėžėje, Sukilėlių g. 12, Turgaus g. 21 ūkinėje dėžėje, Skerdėjų g. 2, 6, 8 supiltiniame sluoksnyje) (Šimkutė 2012, p.24–30). Vienas viršutinės dalies fragmentas tokia galvute, antspauduotas užrašu „LOND“, rastas Turgaus a. 21, šulinyje, įrengtame XVIII a. ir užpiltame, kaip nurodo archeologai, XIX a. pradžioje – viduryje (Paleckis 1980b, p.5). Analogiškas šiam variantui butelis su antspaudu „LONDON“ vokiečių autoriaus K. Poser (1997, p.40) yra datuojamas 1740–1760 m. Taip pat nurodoma, kad šie buteliai buvo paplitę Baltijos jūros regione. Toks užfiksuotas Louisbourge, kur jis datuojamas 1745 m. (Jones, Smith 1985, p.23).

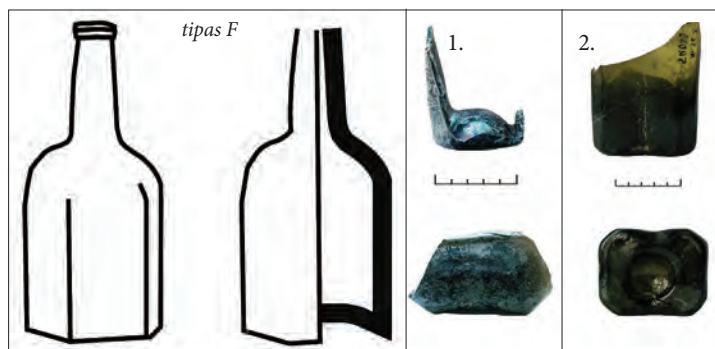
XVIII a. viduriu – XIX a. pradžia datuojami į apačią siaurėjantys keturbriauniai buteliai. Abiejų potipių buteliai ar jų fragmentai Klaipėdoje rasti uždarose struktūrose, datuojamose XVIII a. 1-ąja puse – XIX a. 2-ąja puse. Jų pasitaikė Turgaus a. 21 šulinyje, Žvejų g. 10 bei Tomo g. 20–22 rastose ūkinėse dėžėse, taip pat Sukilėlių g. 12 (Šimkutė 2012, p.24–30). XIX a. viduriu galime datuoti dekoruotą stačiakampį butelį (12:E.2 pav.). Jis buvo rastas Šaltkalvių g. 2 ūkinėje dėžėje, kuri datuojama XIX a. 1-ąja puse. Čia buvo rasti dubenėliai su užrašais „1813“ ir „1814“ (Paleckis 1980a, p.22). Identiškas dugnas buvo rastas ir XIX a. 2-ąja puse datuotame sluoksnyje Turgaus a. 21 (Paleckis 1980b, p.7). Analogiškų butelių, dekoruotų panašiais motyvais, buvo rasta Šlėzvice-Holšteine (toks butelis datuojamas

1750 m.) (Poser 1997, p.65) bei Švedijoje (datuojami XVIII–XIX a.) (Matiskainen 2003, p.122–128).

Tipas F: *daugiabriauniai buteliai* (13 pav.). Šiam tipui priskiriami stikliniai buteliai, kurių korpuso horizontalus pjūvis yra netaisyklingo aštuonkampio formos, o vertikalioji plotmė – stati. Keturbriaunių butelių galvutė paprastai būna dviejų dalių, kaklelis – cilindro formos, peteliai – apvalūs arba nuožulnūs, dugnas taip pat netaisyklingo aštuonkampio formos, dugno kulnas apvalus, padas plokščias, išpaudas – puslankio formos, išpaušo apačia „švari“. Tarp tiriamų butelių nepasitaikė nė vieno, kuris būtų visiškai sveikas, taip pat neaptikta ir tokių, kuriuos būtų galima iš dalies atkurti. Pagal rastų fragmentų apatinės dalies ypatybes, šiuo atveju dugno formą ar korpuso įlinkius, galima apibūdinti tik šį tipą charakterizuojančius atvejus.

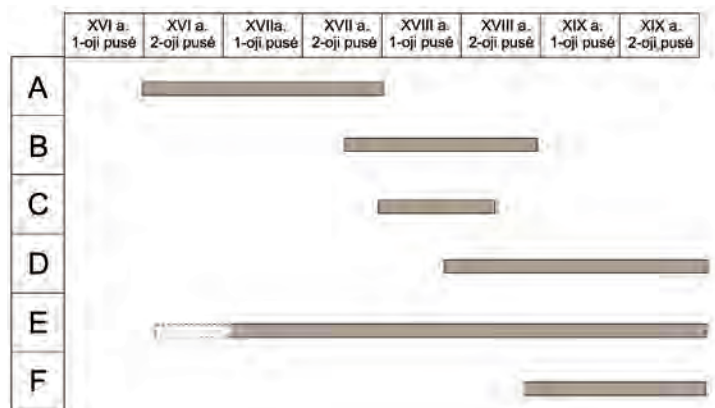
Šio tipo butelių Klaipėdoje užfiksuoti tik 7 apatinės dalies fragmentai ar korpuso šukės. Trys fragmentai buvo rasti Sukilėlių g. 12. Didžiojoje Britanijoje jie yra datuojami XVIII a. 8–9-uoju dešimtmečiais (Dumbrell 1992, p.89). Turgaus a. 21 šiukšlių dėžėje rastieji archeologų datuojami XIX a. pabaiga – XX a. pradžia (Paleckis 1980b, p.7), bet dar neturėtų būti priskiriami fabrikinės gamybos buteliams.

Sudaryta butelių tipologija rodo, kad ankstyviausi stikliniai buteliai Klaipėdoje yra tipo A, jie turėtų būti datuojami pradedant XVI a. 2-ąja puse, o tipo B – XVII a. pabaiga – XVIII a. 2-ąja puse. Nors Europoje šie buteliai buvo naudojami iki XVIII a. vidurio, Klaipėdoje jų randama kartu su XVIII a. pabaiga datuojamais kitų tipų buteliais. Šiems buteliams giminingi tipo C buteliai turėtų būti datuojami XVIII a. 1-ąja puse – viduriu. Kaip rodo archeologinė Klaipėdos medžiaga, tipus B ir C XVIII a. viduryje pakeičia, tačiau visiškai jų neišstumia cilindro formos buteliai, kurių Klaipėdoje randame iki pat XIX a. pabaigos, o tipo E buteliai Klaipėdoje turėtų būti datuojami pradedant XVI(?)–XVII a., jie čia apima beveik visą tiriamą laikotarpį. Tipą F atspindi tik keli Klaipėdoje rasti fragmentai. Daugiabriauniai buteliai randami XIX a. archeologinėje aplinkoje, bet, remiantis analogijomis, juos reikėtų datuoti nuo XVIII a. pabaigos iki XIX a. pabaigos (14 pav.).

Tipo F apatinės dalies atvejai

13 pav. Tipas F – daugiabriauniai buteliai: 1 – Dž. Brazaitis, 2010 m. tyrimai; 2 – Paleckis 1980b, MLIM, inv. Nr. 54023/b. I. Šimkutės nuotr. ir pieš.

14 pav. Stiklinių butelių chronologija. I. Šimkutės diagr.

STIKLINIAI BUTELIAI PREKYBOS IR PASLAUGŲ KONTEKSTE

Sekdami senosios Klaipėdos materialinės kultūros pėdsakais galime rasti nemažai šio miesto sąsajų ne tik su Baltijos jūros regiono šalimis, bet ir Vakarų Europos miestais. Senųjų Klaipėdos miestiečių palikti materialūs ženklai suteikia galimybę ne tik iliustruoti turimas istorines žinias, bet ir jas papildyti naujomis išvalgomis. Klaipėdos miestiečių gyvenamąją aplinką, būdą, aprangą ir mitybą, taip pat socialinę kultūrą neabejotinai lėmė jūros kelias vakarų kryptimi ir atvirksčiai – ten gyvenusių žmonių mobilumas. Todėl Klaipėdos archeologinėje aplinkoje randami materialūs daiktai neretai sukelia dis-

kusijų, ypač kilmės klausimu. Kita vertus, dėl stiklo dirbinių gamybos Klaipėdoje iš esmės nebuvo diskutuojama. J. Tatoris (1994, p.39) tik užsimena, kad apie Klaipėdos stiklius yra mažai duomenų, o E. Paleckis (1992, p.68) – kad stiklo dirbiniai, matyt, buvo importuojami. Vis dėlto literatūroje pasirodo pavienių užuominų, sukeliančių įvairių minčių ir šiais klausimais.

G. Willoweit (1969, p.246), rinkęs duomenis apie Klaipėdoje veikusius amatininkus ir peržiūrėjęs 1540 m. mokesčių registro sąrašą pateiktus duomenis, rado ir *Glaßer* pavardę, kuri, išvertus iš vokiečių kalbos, reikštų „stiklius“. Žinoma, ši pavardė, kaip nurodo autorius, nebūtinai turėjo atitikti žmogaus amatą. Įdomi ir kiek intriguojanti J. Zembrickio pateikta vieno jaunuolio, išvengusio priverstinio kareivių verbavimo, istorija, susijusi su XVIII a. pradžios įvykiais. 1719 m. magistrato pranešime minima, jog „[...] *vienas 19-metis stikliaus pameistrs, vienintelė 61 metų amžiaus tėvo atrama, viešai gatvėje prie Kulių vartų buvęs suimtas [...], vėliau pabėgęs į Mintaują*“ (Zembrickis 2002, p.182). Įdomu ir tai, kad 1771 m. Klaipėdoje buvo įsteigtas potašo fabrikas. Jame buvo perdirbami pelenai stiklui

gaminti, daromas potašas eksportuoti (Tatoris 1994, p.279). Reikia manyti, kad klaipėdiečiai ir anksčiau užsiėmė šiuo verslu, nes 1680–1681 m. yra minima, jog kartais būdavo išplukdoma ir gluosnių pelenų (Zembrickis 2002, p.131).

Kalbant apie stiklo gamybos Klaipėdoje prielaidą reikėtų paminėti ir to paties G. Willoweit (1969, p.252) pateiktą faktą apie XIX a. Klaipėdoje augančios industrializacijos pasekmes, kai buvo paleista ir stiklių gildija. Be to, istoriografijoje minima, kad 1862 m. Klaipėdoje gyveno devyni stikliai, penki pameistrai ir mokiniai, o 1900 m. – aštuoni stikliai, vienas pameistrs ir du mokiniai (Zembrickis 1994, p.39). XIX a. 1-ojoje pusėje, kaip nurodo J. Tatoris (1994, p.140–141), Sukilėlių g. 19 gyveno stiklo

meistras. Tad ką Klaipėdoje veikė minėti stikliai ar su šiuo amatu susiję žmonės? Anot J. Tatorio, bent jau XIX a. 2-ojoje pusėje – XX a. pradžioje meistrai mokėjo stiklą šlifuoti, ėsinti, graviruoti (Tatoris 1994, p.39). Vis dėlto tai daugiausia susiję su stiklo apdorojimu, bet ne su gamyba.

Šiandien yra žinoma tik viena arčiausiai Klaipėdos, netoli Švėkšnos (Šilutės r.), veikusi stiklo manufaktūra. Kalvoje, vadinamoje Stiklyne, buvo atliekami archeologiniai tyrimai, nustatyta, kad manufaktūra veikė XVII a., o, be kitų stiklo dirbinių, čia buvo gaminami ir plonasieniai buteliai. Archeologinius tyrimus vykdę tyrėjai mano, jog iš čia (t.y. LDK ir Rytų Prūsijos pasienio) stiklo dirbiniai galėjo patekti ir į Klaipėdą (Strazdas, Žulkus 1987, p.92). Anot E. Paleckio, archeologinėje Klaipėdos medžiagoje panašių stiklo gaminių aptinkama gana retai (Paleckis 1992, p.68). Kita vertus, kol kas niekas nuodugnai netyrė ir nelygino Klaipėdos miesto ir netoli Švėkšnos veikusios manufaktūros stiklo gaminių. Kad ir kaip būtų, vietinės kilmės stiklo dirbinių klausimą dar reikėtų palikti ateičiai, kadangi apie pačią stiklo gamybą Klaipėdoje trūksta ir archeologinių duomenų.

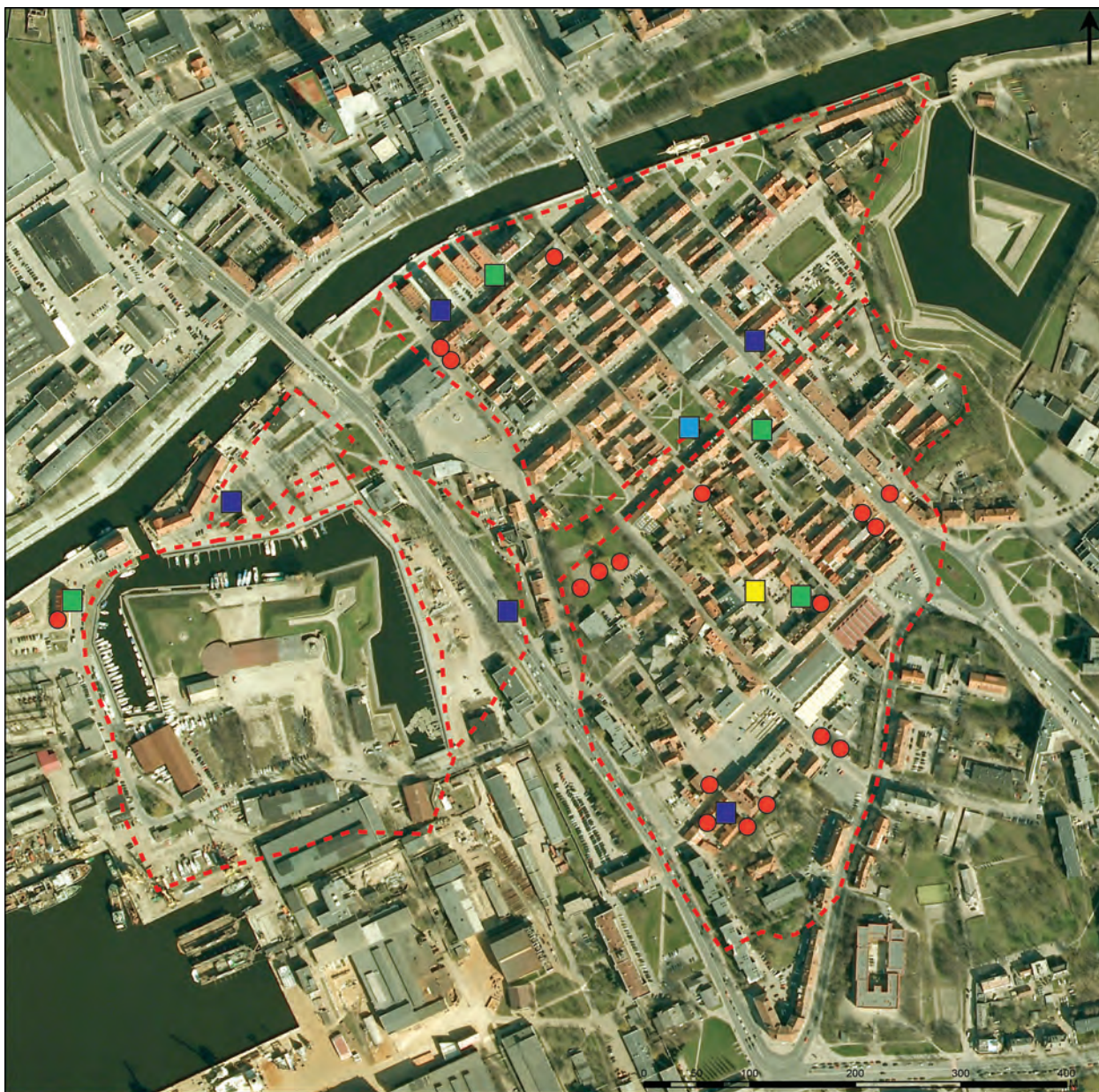
Tačiau stiklinių stalo indų, tarp kurių didelė dalis yra stikliniai buteliai, Klaipėdos archeologinėje aplinkoje pasitaiko gana dažnai. Remiantis archeologiniais duomenimis ir atliktu stiklinių butelių tyrimu galima daryti prielaidą, kad rastos didesnės jų sankaupos yra susijusios su XVI–XIX a. Klaipėdoje veikusiomis paslaugų vietomis, kuriose svečiai galėdavo mėgautis įvairių rūšių gėrimais. Yra žinoma, jog jau Ordino laikais svaigiųjų gėrimų Klaipėdoje netrūko. Populiarūs buvo alus ir midus, rečiau minimas vinas – „Alantwein“, „Kräuterwein“ ir „Rheinwein“. Be to, XV a. 1-ojoje pusėje Ordino komtūras savo rūsyje specialiai laikė keletą puodynų, dubenų, taip pat plieninių ir alavinių taurių (Willoweit 1969, p.78–79). Valdant Ordinui Klaipėdos krašte atsirado ir pirmosios karčemos. XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje, kaip nurodo J. Tatoris (1994, p.242), pagrindiniai klaipėdiečių užsiėmimai buvo žvejyba, prekyba ir karčemų laikymas, nes pa-

gal 1475 m. privilegiją kiekvienas klaipėdietis (miesto pilietis) turėjo teisę daryti alų ir juo prekiauti. Alui, midui, vynui ir degtinei pilstyti karčemos tuo metu, matyt, buvo naudojami keraminiai ąsočiai, bokalai ar kiti stalo indai, o stikliniai buteliai Klaipėdoje pasirodo tik XVI a. ir, matyt, buvo naudojami tik privilegijuotų karčemininkų įkurtose paslaugų vietose.

Tyrinėtame sklype tarp Tomo, Didžiosios Vandens, Vežėjų ir Pasiuntinių g. rastas storas supiltinis įvairių šiukšlių sluoksnis, archeologų datuojamas XVII a. 2-ąja puse (Sprainaitis, Žulkus 1990, p.16). Supiltos šiukšlės slėpė senąją Danės vagą, kuri dar XVI a. tekėjo dabartinės Didžiosios Vandens g. vietoje. Nurodytame sluoksnyje tarp įvairios paskirties dirbinių, daugiausia stalo indų, buvo aptikta nemažai stiklinių butelių ir kitokių stiklinių ar keraminių indų šukių. Ištyrus medžiagą paaiškėjo, kad kai kurių butelių fragmentus galima datuoti XVI–XVII a. Pastarieji išgaubto korpuso buteliai (tipas A) nebuvo pritaikyti svaigiesiems gėrimams gabenti ar laikyti. Jie greičiausiai tarnavo kaip grafinai. Šie stalo indai neretai minimi ir vaistinių aplinkoje (Dexel 1995, p.82). Reikėtų paminėti ir čia rastus aštuonių vienodų butelių viršutinės dalies fragmentus (8:5 pav.). Labai tikėtina, kad į juos smuklininkas pilstė vyną ir vaišino turtingus svečius. Rastas ir ypač puošnus stiklinio butelio su ąsele viršutinės dalies fragmentas bei neįprastos formos butelio dugnas (15 pav.) patvirtina, kad šie stikliniai indai greičiausiai priklausė

15 pav. Ypač puošnus stiklinio butelio (tipas A) su ąsele viršutinės dalies fragmentas (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. Nr. 41910) bei neįprastos formos butelio (tipas A) dugnas (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. Nr. 43246). I. Šimkutės nuotr.

1 ● 2 ■ 3 ■ 4 ■ 5 ■

16 pav. Paslaugų vietų (karčemų, vyninių, viešbučių ar restoranų) aplinka, remiantis istoriniais duomenimis, taip pat stiklinių butelių tyrimais: 1 – karčemų vietos pagal J. Tatorį (Tatoris 1994, p.72). Paslaugų vietos Klaipėdoje ir jų chronologija, remiantis stiklinių butelių tyrimais: 2 – XVI a. pabaiga – XVII a., 3 – XVIII a., 4 – XVIII a. pabaiga – XIX a. pradžia, 5 – XIX a. I. *Šimkutės brėž.*

netoliese veikusiai ir gana turtingų miestiečių lankomai karčėmai (16 pav.).

V. Žulkus vienoje savo studijų mini, kad Tomo g., visai šalia rastos butelių sankaupos, archeologinių tyrimų metu atidengtos neįprastai didelės

patalpos galėjo priklausyti apie 1550 m. čia pastatyti smuklei. Netoliese būta ir laivų statyklos, kuri, manoma, veikė iki 1540 m. (Žulkus 2002, p.79). Manoma, jog XVI a. viduryje dėl upės seklėjimo laivų statyba prie Senosios Danės buvo nutraukta (Masiu-

lienė 2009, p.246), į dabartinės Danės vagą XVI a. persikėlė ir veikęs uostas. Galima daryti prielaidą, kad upei netekus savo funkcinės reikšmės miestiečiams buvo leista pilti į ją šiukšles. Mąstant šia linkme rastus tipo A butelius galėtume datuoti XVI a. 2-ąja puse, tai atitiktų ir vokiečių autorių pateiktų analogijų datas. Matyt, ši ar kuri nors kita netoliese veikusi karčema šiukšles pylė ir XVII a. Supiltiniame šiukšlių sluoksnyje aptikta ir keturbriaunių butelių fragmentų (tipas E), datuojamų XVI–XVII a. Reikėtų išskirti butelius labai plačiomis angomis, kurių paskirtis literatūroje vertinama įvairiai. Kai kurie autoriai mano, kad šie buteliai buvo skirti supiltam vynui iš rūšio į pagrindinę svečių patalpą nešti. Taip pat nurodoma, kad tokiuose buteliuose, įmerkus juos į šaltą vandenį, buvo vėsinamas vynas (Dexel 1995, p.79). Keturbriauniuose buteliuose galėjo būti laikoma ir degtinė. Tokios paskirties buvo ypač gerai žinomi keturbriauniai buteliai su srieginiais iš alavo ar vario pagamintais kamšteliais. Šie palyginti maži buteliai buvo naudojami ne tik degtinei laikyti, bet ir jai gabenti. Užsienio archeologai juos datuoja jau nuo XVI a., bet šie buteliai paplinta XVII a. ir gaminami daugelyje Europos šalių, tokiose kaip Didžioji Britanija, Bohemija, Ispanija, Švedija ar Rusija. Šie, tik didesni buteliai (Klaipėdoje tokių nepasitaikė) XVIII a. paplinta visose Europos šalyse (Dexel 1995, p.82). Remiantis analogijomis bei istoriniais duomenimis manoma, kad supiltiniame sluoksnyje rasti ir anksčiau minėti buteliai į Klaipėdą pateko iš Šiaurės Vokietijos miestų, su kuriais Klaipėda tuo metu palaikė glaudžius prekybinius ryšius.

Visiškai kitokio stiliaus butelių randama Klaipėdos archeologinėje aplinkoje pradėdant XVII a. 2-ąja puse. Tuo metu pasirodo pirmieji pusrutulio formos buteliai – aukštesni, platesni, taigi ir didesnio tūrio, tvirtesnės bei tamsesnės stiklo masės taros indai. Pusrutulio formos butelių (tipas B) randama labai įvairioje Klaipėdos archeologinėje aplinkoje, datuojamoje net iki XIX a. Šių butelių atsiradimas Klaipėdoje turėtų būti siejamas su Klaipėdos kaip jūrų uosto pagyvėjimu XVII a. 2-ojoje pusėje (Groth 2001, p.5), taip pat su Olandijos

stiklo gamybos pokyčiais. Istoriografijoje minima, kad XVII a. Klaipėda su šia šalimi palaikė ryšius (Tatoris 1994, p.136).

Pusrutulio formos butelių atsiradimą Klaipėdoje, matyt, galima atsekti ir iš gerai žinomo šaltinio, t.y. 1664–1722 m. Klaipėdos uosto muitų knygų (Groth 1995), kuriose nurodoma, kokių šalių prekybos laivai pasiekdavo Klaipėdos uostą, kokiomis prekėmis būdavo aprūpinami miestiečiai naujaisiais laikais. A. Groth (2001, p.5) pažymėjo, kad į Klaipėdą tuo metu įvežamos prekės buvo skirtos daugiau prabangai nei kasdieniam naudojimui. Taip pat nurodoma, kad pagrindinė importuojama prekė buvo druska, be jos – kolonijinės prekės, tarp kurių dominavo gėrimai ir tabakas. Gėrimų, pirmiausia įvairios rūšies vyno, buvo atvežama didelis kiekis. Nustatyta, kad per visą nurodytą laikotarpį iš 32-jų skirtingų uostų į Klaipėdą buvo importuota mažiausiai 15-os rūšių vyno, pvz.: „Prancūziškas vynas“, „Ispaniškas vynas“, „Reino vynas“, „Alikante vynas“ ir kt. (Groth 1995; Šimkutė 2011, p.155). Reikia pažymėti, kad kai kurių rūšių buvo atgabenta ir buteliais: „Raudono vyno“ (12 butelių iš Liubeko), „Putojančio vyno“ (54 vienetai) bei „Vino de Tinte“ (50 butelių iš Amsterdamo). Kaip nurodo O. Jones (1986, p.19), į butelius supilstyti svaigieji gėrimai buvo gabenami laivais ir parduodami įvairių dydžių dėžėmis, pintinėmis ar statinaitėmis, todėl labai tikėtina, kad svaigiųjų gėrimų buteliuose į Klaipėdą buvo atplukdoma ir daugiau.

XVIII a. pradžioje pasirodė ir suspausto pusrutulio formos buteliai (tipas C). Šie vynui skirti buteliai rinkoje atsiranda dėl praktinės priežasties. Juos buvo galima patogiau paimti ir transportuoti, be to, jie buvo kompaktiškesni, palyginti su pusrutulio formos buteliais (Poser 1997, p.67). Šių butelių dažniausiai, nors ir nedaug, randama kartu su tipo B buteliais, bet ar jie galėtų būti siejami su muitų knygoje minimu vynu, neaišku. Sąlyginai didelė suspausto pusrutulio formos butelių sanaupa buvo užfiksuota sklype tarp Daržų, Šaltkalvių ir Aukštosios g. aptiktoje ūkinėje dėžėje. Tarp surinktų fragmentų buvo rastas ir butelio antspaudo fragmentas, kurio visą

užrašą pavyko nustatyti remiantis Lenkijoje rastomis analogijomis. Ant antspaudo reljefiškai buvo pavaizduota vynuogių kekė, kurios šonuose – dvi G raidės, antspaudo viršuje pavaizduota karūna, o po ja – užrašas „DANZIG“. Lenkijoje rastas identiškas antspaudas datuojamas XVIII a. (Krukowska 2007, p.434). Minėtoje aplinkoje surinkta ir kitokių stiklo dirbinių, taip pat keraminių stalo indų – puodų, keptuvių, lėkščių, dubenėlių fragmentų, archeologų datuotų XVIII a. viduriu – 2-ąja puse (Paleckis 1981, p.14). Manoma, kad šie indai galėjo priklausyti netoliese veikusiai karčėmai. Daržų g. XVIII a. yra minima viena dviaukštė karčėma su aukštu rūsiu, kuriame, kaip nurodo J. Tatoris, savininkas kiek vėliau įsirengė kepyklą. Taip pat minima, kad priešios karčėmos veikė kėgelbanas, buvo užveistas sodas (Tatoris 1994, p.243).

Kad iš Gdansko buvo atvežama stiklinių butelių, žinoma ir iš istorinių duomenų. Per visą 1664–1722 m. laikotarpį minimi 23 atvejai, kai į Klaipėdą buvo atvežti pilni ar net tušti¹² buteliai. Reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad stikliniai buteliai, greičiausiai kaip tara, pirmą kartą į Klaipėdą atplukdomi 1671 m. būtent iš Gdansko, ir tai galėjo būti keturbriauniai (tipas E) buteliai. Taip pat buteliuose, kaip rašoma Klaipėdos muitų knygoje, importuodavo ir degtinę. Jos buvo atvežta (375 buteliai) iš Liubeko ir Kolobžego. Tuo metu degtinė buvo plačiai vartojama ne tik Klaipėdoje, bet ir kituose Prūsijos miestuose. Pvz., XVII–XVIII a. sandūroje Braunšveigo kunigaikščiai bandė riboti ypač didelį degtinės vartojimą, nors jau XV a. žmonės buvo skatinami tiesiog nebelaikyti šio gėrimo vaistais (Wyrobisz 1968, p.40). Žmonių tai, matyt, neįtikino, o alaus buvo importuojama visai mažai, kadangi vietinis alus patenkino Klaipėdos gyventojų poreikius bei vietinę rinką (Groth 2001, p.11–12). XVII–XVIII a. Klaipėdos karčėmose buvo daromas ir pardavinėjamas alus. Čia pat veikė bakalėjos krautuvės, užva-

žiuojamieji kiemai. 1721 m. senamiestyje gyveno 72, o Frydricho mieste – penki aludariai, be to, teisė daryti alų gaudavo ir kitų profesijų žmonės (Tatoris 1994, p.140–141, 242).

Pusrutulio ar suspausto pusrutulio formos butelius, kurių Klaipėdos archeologinėje aplinkoje pasitaiko visą XVIII a., ilgainiui pakeitė cilindro formos buteliai (tipas D). Istoriografijoje nurodoma, kad cilindro forma butelių istorijoje pasirodė ne anksčiau nei XVIII a. 2-ajame ketvirtyje (Jones 1986, p.73; Dumbrell 1992, p.100). Tuo metu buvo pradėta naudoti speciali buteliams gaminti skirta medinė arba metalinė forma, su kurios pagalba buvo suformuojamas cilindro formos butelio korpusas. Tokio technologinio sprendimo buvo neįmanoma pritaikyti jokioje kitoje iki tol egzistavusioje išgaubtų butelių gamyboje. Cilindro forma buvo žymiai patogesnė ilgesnį laiką sandėliuojant stiklinius vyno butelius rūsyje, guldant juos vieną ant kito, o buteliams išgaubtu korpusu reikėdavo specialių tam pritaikytų lentynų. Stiklinių butelių gamintojai nuolat ieškojo „vienos išvaizdos“ formulės, siekė sumažinti butelio asimetriją, tam panaudodavo naujas technologines galimybes. Visa tai spartino produkcijos kiekybinę ir kokybinę augimą (Jones 1986, p.131). Cilindrinų butelių gamybos pradžia yra siejama su Didžiąja Britanija. Tai buvo labai tamsaus žalio ar net juodo atspalvio stikliniai buteliai, eksportuoti visomis pasaulio kryptimis milžiniškais kiekiais. Klaipėdos senamiesčio stiklinių butelių sancaupą apibūdina įvairūs niuansai, skiriančios vieną butelį, kaklelio ar dugno formą nuo kitų ar atitinkamai jų elementų. Didelę šio tipo butelių gausą Klaipėdoje sąlygojo keli skirtingi faktoriai. Pirmiausia cilindriniai buteliai buvo daug kompaktiškesni ir patogesni ne tik gabenti, bet ir laikyti rūšinį vyną rūsiuose (Dumbrell 1992, p.21). Klaipėda jau XVIII a. ir ypač šio amžiaus 2-ojoje pusėje – XIX a. 1-ojoje pusėje palaikė glaudžius ryšius su Britų salomis (Tatoris 1994, p.198).

¹² Stikliniai buteliai į Klaipėdą buvo gabenami ir kaip stiklo tara. Klaipėdos muitų knygoje jie nurodomi skiltyje „butelki“, o kiekiai matuojami dėžėmis, floriniais, pintinėmis, reichstaleriais ir vienetais.

Įvertinus šio tipo butelius ir turimas analogijas paaiškėjo, kad didžiąją jų dalį sudaro būtent gaminami Didžiojoje Britanijoje. Įdomu tai, kad į šiuos butelius buvo pilstomas ne tik vynas, bet ilgainiui jie tapo patrauklūs ir alaus mėgėjams. Be to, pastebėta, kad XVIII a. pabaigoje stiklinių butelių briaunai, kuri neturėjo praktinės reikšmės, buvo skiriama ypač daug dėmesio. Galime daryti prielaidą, kad tai susiję su tuo metu plintančia tradicija gerti tiesiog iš butelio. Pagal rastas XVIII a. 2-osios pusės – XIX a. pradžios šio tipo butelių sankaupas galima bandyti lokalizuoti ir šalia buvusias karčemas, kuriose turėjo būti ypač juntama anglų kultūra. J. Tatoris (1994, p.244) mini, kad būtent šiuo laikotarpiu mieste ir priemiesčiuose buvo atidaryta daug karčemų.

Didelis kiekis vyno butelių buvo aptiktas Žvejų g. 4, 6. Didžiąją jų dalį sudarė cilindro formos buteliai (tipas D), bet šioje, kaip manoma, ūkinėje dėžėje buvo daug ir tipo B stiklinių butelių fragmentų. Tai turėtų paankstinti ir pačioje struktūroje buvusių indų datavimą. Kita vertus, pastebėta, kad pusrutulio formos buteliai (tipas B) Klaipėdos karčemos, vyninėse ar restoranuose būdavo naudojami tol, kol suduždavo. Tai patvirtina ir ypač ryškios nusidėvėjimo žymės, matomos dugno pade. Kadangi pusrutulio formos buteliuose vynas jau buvo brandinamas, butelių pagaminimo data galėjo būti ypač toli nuo radimo aplinkos datavimo. Žvejų g. 4, 6 ūkinėje duobėje, be stiklinių butelių, buvo rasta taurių ir taurelių, stiklinių ir kitų stiklinių indų, taip pat surinkta nemažai ir kitų stalo indų, žaidimo kauliukas, pasitaikė austrių kriauklių (Jarockis 2007, p.333). J. Tatoris (1994, p.249) mini, kad Žvejų g. (dabar 13–15, taigi visai netoli tirtos objekto) veikė „Veisono“ („*Weisson*“) vyninė, rekonstruota 1923 m. Taip pat nurodoma, kad XIX a. čia buvo įsikūrusi alaus darykla ir tikriausiai karčema. „Veisono“ vyninėje veikė vadinamasis vyno rūsys, buvo biliardas. Šioje vietoje, kaip nurodoma, lankydavosi daugiausia vyresnio amžiaus žmonės. Šaltiniuose minimas ir

Kepėjų g. 14 iki 1854 m. gaisro veikęs viešbutis-restoranas „*Sachsische König*“¹³, kuriam taip pat galėjo priklausyti minima stiklinių butelių sankaupa.

Remiantis stiklinių butelių tyrimu nustatyta, kad paslaugų vietų, susijusių su svaigiųjų gėrimų vartojimu, galėjo būti ir Klaipėdos miesto ŠV dalyje. Šalia Danės upės, Žvejų g. 12 (Paleckis, Sprainaitis 1981) ir Žvejų g. 6–8a (Jarockis 2009), tyrinėtų objektų supiltniuose žemės sluoksniuose buvo aptiktos palyginti didelės stiklinių butelių ir kitų stalo indų sankaupos. Lyginant šiuose objektuose surinktų stiklinių butelių medžiagą nustatyta, kad Žvejų g. 12 stiklinių butelių sankaupa – ankstyvesnė, joje rasta ir pusrutulio formos butelių. Įvertinus stiklinius butelius ši sankaupa turėtų būti datuojama XVIII a. 2-ąja puse – XIX a. pradžia, o Žvejų g. 6–8a rasta daugiau XIX a. būdingų vyno butelių. XVIII a. 2-ojoje pusėje – XIX a. 1-ojoje pusėje karčema galėjo veikti ir Šaltkalvių g. 2 ribose. Archeologinių tyrimų metu atidengtos dvi ūkinės dėžės, vienoje jų rasta stiklinių butelių sankaupa. Nurodytoje ūkinėje dėžėje daugiausia surinkta cilindro formos butelių fragmentų, taip pat pasitaikė tipų B ir E stiklinių butelių šukių.

Didžiojoje Vandens g. 20 tyrinėto sklypo ribose, kaip rodo čia rasta medžiaga, XIX a. neabejotinai turėjo veikti restoranas. Tyrimų metu rastoje ūkinėje dėžėje užfiksuota daug įvairių stalo ir kitų indų. Tarp rastų stiklinių butelių pasitaikė ir keletas pusrutulio formos butelių fragmentų. Dauguma butelių – cilindriniai, manoma, skirti portveinui, išgaubtais kaklais (potipis D.5), taip pat rasta ir siauro cilindro formos (potipis D.7), vienas jų buvo su ant juostelės išpaustu reljefiniu įrašu „GRUNAU ¾ Q“ (arba Gronau), todėl galima daryti prielaidą, kad vynas šiame butelyje buvo pagamintas Gronau (Vokietija, Vestfalija) veikusiame vyno ūkyje. Kita vertus, daugiau tikėtina, kad šis įrašas yra susijęs su Gronovo (lenk. Gronowo, vok. Grunau) vietove šiaurinėje Lenkijos dalyje, netoli prie Baltijos jūros esančio Elbingo miesto. Butelių su tokiu užrašu (tik antspaude, kuriame pavaizduotas ir erelis)

¹³ Iš asmeninio K. Demerecko archyvo.

buvo rasta ir pačioje dabartinės Lenkijos teritorijoje (Gołębiewski 1997, 195).

Nemaža stiklinių butelių kolekcija turėtų būti priskiriama XIX a. 1-ajai pusei. Kaip mini J. Tatoris (1994, p.244), XIX a. 3-iajame dešimtmetyje kartu su priemiesčiais Klaipėdoje veikė 185 karčemos, smuklės, užėigos namai. Remiantis atliktais stiklinių butelių tyrimais būtų galima identifikuoti ir keletą šio laikotarpio paslaugų vietų, kur buvo vartojami ir svaigieji gėrimai. Literatūroje užsimenama, kad tuo metu karčemų statybą mieste skatino aktyvėjanti prekyba su kitais miestais. Svarbi buvo trasa Berlynas–Peterburgas, ėjusi per Kuršių neriją ir Klaipėdą (Tatoris 1994, p.244).

Žvejų g. 10 tyrinėjame objekte archeologai aptiko kelias uždaras struktūras – ūkines dėžes, duobes, šulinį, fekalinio turinio kubilus, kuriuose surinkta ir stiklinių butelių. Daugiausia pasitaikė cilindrinų vyno butelių, taip pat rastas džino butelio apatinės dalies fragmentas, daug ir kitų restoranui būdingų atributų – pypkių, butelių kamščių, fajansinių indų šukių, taurių, rasta ir austrės geldelė. Kaip nurodo tyrimų šioje vietoje autorė, radiniai turėtų būti datuojami nuo XIX a. 1-osios pusės iki 1854 m. gaisro (Bračiulienė 2007, p.8). Šiai „sistemai“, matyt, priklausė ir čia pat rasti kubilai su fekalijų užpildu. Juose rasta monetų, keletas butelių, pypkių, laikraščio skiautė (Bračiulienė 2007, p.13). Yra žinoma, kad iki didžiojo gaisro kitoje gatvės pusėje veikė viešbutis „*Zum Weissen Schwan*“. Po gaisro jis buvo perstatytas ir pavadintas „*Hotel de Russie*“ – su tokiu užrašu tyrinėto objekto paviršiniame žemės sluoksnyje buvo rastas lėkštės fragmentas (Bračiulienė 2007, p.25). XX a. pradžioje šis viešbutis pavadintas „*Baltisches Hof*“. Šiandien šioje vietoje veikia daugelio klaipėdiečių mėgstamas baras „Storas katinas“.

XIX a. 1-ąją pusę būtų galima datuoti ir stiklinių butelių sancaupą ūkinėje dėžėje, rastoje sklypo Tomo g. 20–22 ribose. Nors nurodytoje uždaroje struktūroje surinkta palyginti mažai ne tik stiklinių butelių fragmentų (9 vnt.), bet ir kitų radinių, atrodo, kad netoliese turėjo būti ir su maitinimo ar kitomis šio tipo paslaugomis susijusi vieta, kurioje buvo galima paragauti ir ypač brangių gėrimų, rūšinių

vynų. Čia buvo rastas siauro cilindro formos butelio (tipas D) kaklelis. Ant petelių užklijuotas antspaudas su užrašu „CHATEAU MARGAUX“, taip pat pavaizduota vynuogių kekė su dviem lapeliais. Tikriausiai šis fragmentas yra susijęs su Prancūzijoje jau nuo seno veikiančiu vyno ūkiu „*Château Margaux*“. Rastas ir keturbriaunis (tipas E) olandiškas džino butelis su antspaudu, kuriame pavaizduota Dovydo žvaigždė, surinkta, kaip spėjama, ir portveino butelių su reljefiniais įrašais juostelėje.

Didelės stiklinių butelių sancaupos užfiksuotos ir buvusiam Frydricho mieste. Vėlyviausi, tarp kurių pasitaikė ne tik cilindro formos, bet ir daugiabriaunių butelių (tipas F), rasti Turgaus a. 21 tirtame objekte. J. Tatoris (1994, p.245) mini, kad Turgaus a. gale (23) XIX a. 1-ojoje pusėje pastatytame name veikė karčema, vadinta „*Deutsches Haus*“. Autorius nurodo, kad XIX a. vidurio plane šios karčemos viešbučio kieme yra pažymėti du šuliniai, kurie aprūpindavo karčemą, alaus daryklą ir tvartus vandeniui. Stiklinių butelių sancaupa rodo, kad paslaugų vietų buvo ir Sukilėlių g. 12 teritorijoje.

Klaipėdos mieste rastų stiklinių butelių analizė parodė, kad Klaipėdos miestiečiai, matyt, nedalyvavo šių stiklinių indų, skirtų svaigiesiems gėrimams gabenti, serviruoti ar brandinti, gamyboje, tačiau Prūsijos, vėliau Vokietijos imperijos pakraštyje egzistavusios Klaipėdos geografinė padėtis suteikė čia gyvenusiems miestiečiams galimybę iš dalies pažinti ir Vakarų Europai būdingą stalo kultūrą.

IŠVADOS

Stiklinių butelių tyrimas parodė, kad jų atsiradimas ir raida XVI–XIX a. Klaipėdoje glaudžiai siejasi su Baltijos jūros regione bei Vakarų Europoje vykusia prekyba. Šių indų koncentruotos radimo vietos Klaipėdoje, remiantis statistine analize ir uždarų struktūrų tyrimo metodais, parodė, kad stikliniai buteliai glaudžiai siejasi su tuo metu veikusiomis paslaugų vietomis ir gali būti laikomi karčemų, smuklių, restoranų, vyninių, viešbučių ar panašių vietų indikato-

riais. Pagal nustatytus kriterijus atrinkta ir ištirta 14 Klaipėdos miesto istoriniame branduolyje tyrinėtų archeologinių paminklų ir juose 1190 rastų stiklinių butelių fragmentų. Tai leido sudaryti stiklinių butelių tipologiją ir chronologiją.

Įvertinus stiklinių butelių fragmentus (atskirų elementų formas, ypatybes, matmenis) bei sveikus ar galimus iš dalies atkurti butelius (jų formas ir kitus technologinius niuansus), buvo išskirti 6 stiklinių butelių tipai bei sudaryta jų chronologija. Išgaubto korpuso buteliai (tipas A) datuojami XVI a. 2-ąja puse – XVII a., pusrutulio formos (tipas B) – XVII a. pabaiga – XVIII a. 2-ąja puse, suspausto pusrutulio formos (tipas C) – XVIII a. 1-ąja puse – viduriu, cilindro formos (tipas D) – XVIII a. viduriu – XIX a. pabaiga, keturbriauniai (tipas E) – XVI a. (?) / XVII a. 1-ąja puse – XIX a. pabaiga, daugiabriauniai (tipas F) – XVIII a. pabaiga – XIX a. pabaiga.

Nustatyta, kad tipo A buteliai atliko grafino funkciją, juose buvo patiekiamas vynas. Manoma, kad šie buteliai kartu su stalo kultūra į Klaipėdą pateko iš Šiaurės Vokietijos miestų. Tipų B ir C buteliuose buvo gabenamas, brandinamas ir serviruojamas vynas. Klaipėdiečiai šiuos (ypač tipo B) butelius naudodavo serviravimui tol, kol jie suduždavo. Tipo B buteliai į Klaipėdą pateko iš Amsterdamo, Liubeko, Gdanskio, Liepojos. Nustatyta, kad tipo C butelių vienas importuotojų į Klaipėdą buvo Gdanskas. Tipo D buteliuose buvo gabenamas vynas, vėliau ir alus. Manoma, kad didžiausia jų dalis į Klaipėdą pateko iš Didžiosios Britanijos miestų, kai kurie šio tipo potipiai Klaipėdą galėjo pasiekti ir iš Prancūzijos. Tipo E buteliai iš pradžių buvo skirti vynui pernešti iš vienos patalpos į kitą, jį vėsinti. Kai kurie rastieji skirti degtinei laikyti ir yra vokiškos kilmės. Vėliau šio tipo buteliuose buvo laikoma ne tik degtinė, bet ir džinas bei kiti stiprieji gėrimai. Remiantis istoriniais ir archeologiniais duomenimis, šiuos butelius galime kildinti iš Kolobžego, Olandijos, Didžiosios Britanijos (Londono), Švedijos, Vokietijos miestų, bet labai mažai duomenų turime apie tipo E vynui skirtus butelius. Pagal rastus fragmentus juos galime kildinti iš Didžiosios Britanijos.

Ištirus stiklinių butelių radimo vietas paaiškėjo, kad dažniausiai šie taros indai randami koncentruotai, uždaroje struktūroje arba supiltiniuose šiukšlių sluoksniuose. Išanalizavus ir atskirų uždarų struktūrų turinį paaiškėjo, kad šią radimo aplinką galima būtų sieti ir su paslaugų vietomis ar jų aplinka: XVI–XVII a. galėjo veikti karčema sklypo tarp Tomo, Didžiosios Vandens, Vežėjų ir Pasiuntinių g., XVIII a. – sklypo tarp Daržų, Šaltkalvių ir Aukštosios g. ribose, XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje – Žvejų g. 4, 6, 12, Šaltkalvių g. 2, Didžiojoje Vandens g. 20, XIX a. – Žvejų g. 6–8a, 10, Tomo g. 20–22, Turgaus a. 21, Sukilėlių g. 12.

Atlikta stiklinių butelių analizė parodė, kad Klaipėdos miestiečių svaigiųjų gėrimų vartojimo kultūra, skonio ypatumai pirmiausia priklausė nuo prekybos partnerių ir stiklinių butelių gamybos pokyčių Baltijos jūros regione bei Vakarų Europoje. Manoma, kad pirmieji stikliniai buteliai Klaipėdoje buvo prabangos ženklas. Tyrimas rodo, kad didžiausią įtaką klaipėdiečių skoniui ir stalo kultūrai darė ryšiai su anglų pirkliais XVIII a. 2-ojoje pusėje – XIX a. pradžioje.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SARAŠAS

Baumgartner, E., Krueger, I., 1988. *Phönix aus Sand und Asche, Glas des Mittelalters*. München: Klinkhardt & Biermann.

Berge, D.L., 1980. *Simpson Springs Station: Historical Archaeology in Western Utah, 1974–1975* (=Cultural Resource Series, 6). Salt Lake City: Utah State Office, Bureau of Land Management.

Bezborodov, M.A., 1975. *Chemie und Technologie der antiken und mittelelterlichen Gläser*. Mainz: P. Von Zabern.

Bračiulienė, R., 2007. *Žvejų 10 Klaipėdoje. Archeologinių tyrimų 2006 metais ataskaita, I dalis*. MLIM, AS 347, Pg. m. 9263.

Brazaitis, Dž., 2011. Tyrimai Sukilėlių gatvėje 12. *ATL 2010 metais*, 339–341.

Bruckschen, M., 2004. *Glasfunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit aus Braunschweig. Bedeutung, Verwendung und Technologie von Hohlglas in Nord-*

deutschland (=Materialhefte zur Ur- und Frühgeschichte Niedersachsens, 33). Rahden: VML Vlg Marie Leidorf.

Dexel, T., 1995. *Gebrauchsglas. Gläser der Alltags vom Spätmittelalter bis zum beginnenden 20. Jahrhundert*. München: Klinkhardt & Biermann.

Dumbrell, R., 1992. *Understanding Antique Wine Bottles*. Woodbridge: Antique Collectors' Club in association with Christie's Wine Publications.

Dumitrache, M., 1990. Glasfunde des 13.–18. Jahrhunderts aus Lübecker Innenstadt. Grabungen 1948–1973. In: Fehrling, G.P., Hrsg. *Glas- und Keramikfunde des späten Mittelalters und der früheren Neuzeit aus Lübeck* (=LSAK, 19). Bonn: Habelt, 7–162.

Falk, A., 1987. Archäologische Funde und Befunde des späten Mittelalters und der frühen Neuzzeit aus Lübeck. Materialvorlage und erste Auswertungsergebnisse der Fundstellen Schüsselbuden 16/Fischstraße 1–3 und Holstenstraße 6. In: Falk, A., Hammel, R., Hrsg. *Archäologische und schriftliche Quellen zur spätmittelalterlich-neuzeitlichen Geschichte der Hansestadt Lübeck. Materialien und Methoden einer archäologisch-historischen Auswertung* (=LSAK, 10). Bonn: Habelt, 9–84.

Fehrling, G., 1992. *Einführung in die Archäologie des Mittelalters*. Darmstadt: WBG.

Genys, J., 1980. *Gyvenamasis namas Mažoji g. 2 Klaipėdoje. Žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita*. LIIR, F. 1, b. 868.

Genys, J., 1984. Klaipėdos kokliai ir jų gamyba XVI–XVII amžiuje. *AP*, IX, 43–53.

Glatz, R., 1991. *Hohlglasfunde der Region Biel, Zur Glasproduktion im Jura*. Bern: Staatlicher Lehrmittelverlag.

Gołębiewski, A., 1997. Znaki na nowożytnych butelkach szklanych ze Starego Miasta w Elblągu. *Archaeologia Historica a Polona*, 6, 183–205.

Groth, A., 1995. *Żegluga i handel morski Kłajpedy w latach 1664–1722. Statystyka obrotu towarowego*. Gdańsk: Ins. Bałtycki.

Groth, A., 2001. Klaipėdos uostas XVII–XVIII a. In: Nikžentaitis, A., sud. *Klaipėdos ir Karaliaučiaus kraštų XVI–XIX a. istorijos problemos* (=Acta Historica Universitatis Klaipedensis, VIII), 5–16.

Jarockis, R., 2007. Tyrinėjimai Žvejų g. 4, 6. *ATL 2006 metais*, 332–334.

Jarockis, R., 2009. *Klaipėdos senojo miesto vietos*

(A170K1), *Žvejų g. 6–8a*, 2006 m. *archeologinių tyrimų ataskaita*. MLIM, AS 390, Pg. m. 9914.

Jones, O., 1986. *Cylindrical English Wine & Beer Bottles, 1735–1850: Studies in Archaeology, Architecture and History*. Ottawa: Research Publications, Environment Canada.

Jones, O.R., Smith, E.A., 1985. *Glass of the British military ca. 1755–1820*. Ottawa: Parks Canada.

Jones, O.R., Sullivan, C., 1989. *The Parks Canada Glass Glossary for the Description of Containers, Tableware, Flat Glass, and Closures*. Ottawa: National Historic Parks and Sites, Canadian Parks Service, Environment Canada.

Kipfer, B.A., 2007. *Dictionary of artifacts*. Malden: Blackwell Publishing.

Koch, J., 2003. Glasproduktion in Dänemark bis zum Ende des 17. Jahrhunderts. In: Steppuhn, P., Hrsg. *Glashütten im Gespräch. Berichte und Materialien vom 2 Internationalen Symposium zur archäologischen Erforschung mittelalterlicher und frühneuzeitlicher Glashütten Europas*. Lübeck: Schmidt-Römhild, 114–121.

Krukowska, O., 2007. Stemple na naczyniach szklanych z Gdańska – nowe znaleziska. *Sesja Pomorzoznawcza*, XV, 298–436.

Laužikas, R., 2007. Archeologija kaip komunikacija. *LA*, 32, 31–50.

Lietuvių, 2002. *Lietuvių kalbos žodynas*. Prieiga per: <http://www.lkz.lt/startas.htm> [Žiūrėta 2012 m. kovo 15 d.].

Masiulienė, I., 2009. Klaipėdos senamiesčio šiaurės vakarinės dalies raida XVI–XVII amžiais. *LA*, 35, 241–258.

Matiskainen, H., 2003. Neuzzeitliche Glasshütten in Schweden, Finnland und Estland. In: Steppuhn, P., Hrsg. *Glashütten im Gespräch. Berichte und Materialien vom 2 Internationalen Symposium zur archäologischen Erforschung mittelalterlicher und frühneuzeitlicher Glashütten Europas*. Lübeck: Schmidt-Römhild, 122–128.

Nabažaitė, R., 2010. 1542–1678 m. gyvenamojo namo dubeninių koklių krosnis prie Kurpių gatvės Klaipėdoje. *Kultūros paminklai*, 15, 28–37.

Paleckis, E., 1980a. *Šaltkalvių 2 Klaipėdoje. Archeologinės priežiūros ir fiksacijos 1979–1980 m. ataskaita*. LIIR, F. 1, b. 874.

Paleckis, E., 1980b. *Turgaus a. Nr. 21 priestatas*

Klaipėdoje. Archeologinė priežiūra ir fiksacija 1979 m. LIIR, F. 1, b. 742.

Paleckis, E., 1981. Klaipėdos senamiesčio kvartalas Nr. 173. Archeologiniai tyrimai 1981 m. LIIR, F. 1, b. 913.

Paleckis, E., 1983. XVIII a. architektūros paminklas Klaipėdoje, Mažoji g. 2 (rūsiuose). Archeologinių tyrimų ir žemės darbų archeologinės priežiūros ataskaita. LIIR, F. 1, b. 1065.

Paleckis, E., 1992. XVII–XIX a. Klaipėdos stiklo radiniai. In: Žulkus, V., sud. *Vakarų baltų istorija ir kultūra*, I. Klaipėda: Mažosios Lietuvos istorijos muziejus, 68–80.

Paleckis, E., Sprainaitis, R., 1981. Žvejų g. 12 Klaipėdoje. Archeologinių tyrimų ir geologinių tyrimų archeologinės priežiūros ir fiksacijos ataskaita. LIIR, F. 1, b. 827.

Poser, K.H., 1997. *Alte Trinkgläser, Flaschen und Gefässe: Gebrauchsglas in und um Schleswig-Holstein*. Neumünster: Selbstverlag.

Rademacher, F., 1963. *Die Deutschen Gläser des mittelalters*. Berlin: Bruno Hessling Verlag.

Sembritzki, J., 1900. *Geschichte der Königlich Preussischen See- und Handelsstadt Memel*. Memel: F. W. Siebert.

Sembritzki, J., 1902. *Memel im 19. Jahrhundert. Festschrift zum 650 jährigen Jubiläum der Stadt*. Memel: F. W. Siebert.

Songailaitė, R., 2008a. *Klaipėdos senojo miesto vietos (A 1704), Skerdėjų g. 2, 6, 8 2007 m. archeologinių tyrimų ataskaita. I dalis*. MLIM, AS 356, Pg. m. 9280.

Songailaitė, R., 2008b. *Klaipėdos senojo miesto vietos (A 1704), Skerdėjų g. 2, 6, 8 2007 m. archeologinių tyrimų ataskaita. II dalis. Radinių sąrašas*. MLIM, AS 357, Pg. m. 9281.

Songailaitė, R., Rutkaitienė, L., sud., 2010. *Klaipėdos pilies ir senamiesčio buitinė keramika XIV a. vid. – XIX a.: Iš Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus rinkinių. Domestic ceramics from Klaipėda Castle and Old Town, mid 14th – 19th century (From the collections of the History Museum of Lithuania Minor)*. Klaipėda: Mažosios Lietuvos istorijos muziejus.

Sprainaitis, R., 1985. *Kastyčio 20, 22 ir D. Vandens 21 Klaipėdoje. Žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita*. LIIR, F. 1, b. 1544.

Sprainaitis, R., 1996. *D. Vandens g-vė Nr. 20 Klaipėdoje. Žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita*. LIIR, F. 1, b. 2497.

Sprainaitis, R., 1997. *D. Vandens g-vė 20a Klaipėdoje. Žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita*. LIIR, F. 1, b. 2424.

Sprainaitis, R., Žulkus, V., 1990. *Sklypas tarp Tomo, D. Vandens, Vežėjų ir Pasiuntinių gatvių Klaipėdoje. 1989 m. archeologinių kasinėjimų ataskaita*. LIIR, F. 1, b. 1651.

Strazdas, K., 1992. *Lietuvos stiklas, nuo seniausių laikų iki 1940 metų*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Strazdas, K., 1998. *Stiklo ir jo gaminių cheminė technologija*. Kaunas: Technologija.

Strazdas, K., Žulkus, V., 1987. Švėkšnos XVII a. stiklo manufaktūra. *Muziejai ir paminklai*, 8, 89–93.

Šimkutė, I., 2009. *XVI–XIX amžių Klaipėdos senamiesčio stiklo buteliai* (bakalauro darbas). Klaipėdos universitetas, Humanitarinių mokslų fakultetas, Istorijos katedra.

Šimkutė, I., 2011. Glass Bottles from the 16th Century to 19th Century in the old Town of Klaipėda: Data from Archaeological Excavation. *Archaeologia Baltica*, 16, 152–167.

Šimkutė, I., 2012. *XVI–XIX amžių stikliniai buteliai Klaipėdos miesto prekybos ir paslaugų kontekste* (magistro darbas). Klaipėdos universitetas, Humanitarinių mokslų fakultetas, Istorijos katedra.

Tatoris, J., 1994. *Senoji Klaipėda. Urbanistinė raida ir architektūra iki 1939 metų*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Weiß, G., 1966. *Ullstein Gläserbuch. Eine Kultur- und Technikgeschichte des Glases*. Berlin: Ullstein.

White, J.R., 1978. Bottle Nomenclature. A Glossary of Landmark Terminology for the Archaeologist. *Historical Archaeology*, 12, 58–67.

Willoweit, G., 1969. *Die Wirtschaftsgeschichte des Memelgebiets*, I. Marburg: Lahn.

Wyrobisz, A., 1968. *Szkló w Polsce od XIV do XVII wieku*. Warszawa: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Zembrickis, J., 2002. *Klaipėdos karališkojo Prūsijos jūrų ir prekybos miesto istorija*, I. Klaipėda: Libra Memelensis.

Zembrickis, J., 2004. *Klaipėda XIX amžiuje*, II. Klaipėda: Libra Memelensis.

Žulkus, V., 2002. *Viduramžių Klaipėda, Miestas ir pilis, Archeologija ir istorija*. Vilnius: Žara.

Žulkus, V., Genys, J., 1984. Klaipėdos XV–XVII a. krosnys (Archeologiniai duomenys). *AP*, VII, 56–63.

SANTRUMPOS

AP – Architektūros paminklai

ATL – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje
 LA – Lietuvos archeologija
 LIIR – Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas
 LSAK – Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte
 MLIM – Mažosios Lietuvos istorijos muziejus

16TH–19TH CENTURY GLASS BOTTLES IN KLAIPĖDA: TYPOLOGY, CHRONOLOGY, AND SIGNIFICANCE

INDRĖ ŠIMKUTĖ

Summary

This article analyses one of the most abundant groups of glass artefacts found in Klaipėda Old Town, i.e. bottles, which comprise the greatest part of all of the glass artefacts found in Klaipėda Old Town. Up until now it has not been completely clear how to date the glass bottles found in Klaipėda, where they came from, or, no less interesting, what they were used for. The available information provides an opportunity to not only correct the earlier research data, but also allows new problem questions to be raised. The hand-made glass bottles selected as the object of the research are fairly frequently discovered in Klaipėda and are generally are found in concentrations.

During the investigation, six glass bottle types were distinguished: a globular or ovoid body (*type A*) that appeared in the second half of the 16th century; a globular-shaped body (*type B*) – late 17th – second half of the 18th century; a flattened ovoid body (*type C*) – first half – mid-18th century; a cylindrical body (*type D*) – mid-18th – late 19th century; a rectangular body (*type E*) – 16th century (?) / first half of the 17th century – late 19th century; and a polygonal body (*type F*) – late 18th – late 19th centuries. It was determined that the glass bottles reached Klaipėda from various cities of the Baltic region and Western Europe: Amsterdam, Lübeck, Gdansk, Liepāja, Kołobrzeg, etc., and later Great Britain, France, and Sweden.

The article also presents an analysis of the glass bottles and the correlation of their find spots in the context of Klaipėda service sites such as inns, taverns, wine bars, hotels, and hospices. The conducted glass bottle

analysis showed that the culture of consuming alcoholic beverages by Klaipėda's residents and the specific features of their taste primarily depended on changes in their trading partners and the manufacture of glass bottles in the Baltic Sea region and in Western Europe.

LIST OF FIGURES

Fig. 1. Quantitative distribution of glass artefacts in the historical parts of Klaipėda. *Graph by I. Šimkutė.*

Fig. 2. The find spots of the studied glass bottles in Klaipėda: 1 – Sukilėlių St. 12; 2 – Žvejų St. 4, 6; 3 – Skerdėjų St. 2, 6, 8; 4 – the plot between Tomo, Didžioji Vandens, Vežėjų, and Pasiuntinių Streets; 5 – Žvejų St. 10; 6 – the plot between Daržų, Šaltkalvių, and Aukštoji Streets; 7 – Didžioji Vandens St. 20; 8 – Šaltkalvių St. 2; 9 – Žvejų St. 6–8a; 10 – Žvejų St. 12; 11 – Mažoji St. 2; 12 – Didžioji Vandens St. 20a; 13 – Turgaus Sq. 21; 14 – Tomo St. 20–22 and Didžioji Vandens St. 21. *Drawing by I. Masiulienė and I. Šimkutė.*

Fig. 3. Bottle structure (parts, elements, and details) and terminology. *Drawing by I. Šimkutė and D. Jansonaitė.*

Fig. 4. Specific features of the upper part of the glass bottles. *Drawing by I. Šimkutė.*

Fig. 5. Glass bottle body shapes in the horizontal and vertical planes. *Drawing by I. Šimkutė.*

Fig. 6. Specific features of the lower part of the glass bottles. *Drawing by I. Šimkutė.*

Fig. 7. The glass bottle types found in Klaipėda. *Drawing by I. Šimkutė.*

Fig. 8. Type A – globular or ovoid bottles: 1 – lip diameter (hereinafter lip \varnothing) 44.94 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. No. 41919); 2 – lip \varnothing 36.12 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. No. 41915); 3 – lip \varnothing 40.19 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. No. 41916); 4 – lip \varnothing 40.29 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. No. 43255); 5 – lip \varnothing 39.37 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. No. 41917); 6 – lip \varnothing 54.15 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. No. 41921); 7 – base diameter (hereinafter base \varnothing) 90.3 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. No. 41951); 8 – base \varnothing 100.33 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. No. 43245); 9 – base \varnothing 76.41 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. No. 43306); 10 – base \varnothing 71.77 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. No. 41954). *Photos and drawing by I. Šimkutė.*

Fig. 9. Type B – globular-shaped bottles: B.1 – bore diameter (hereinafter bore \varnothing) 20.61 mm, bottle height (hereinafter H) 197.00 mm, base \varnothing 105.26 mm (2006 investigation by R. Jarockis, MLIM, inv. No. 10045/1); B.2 – bore \varnothing 19.24 mm, base \varnothing 100.81 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. No. 41227); B.3 – bore \varnothing 18.27 mm, H 170.00 mm, base \varnothing 112.54 mm (Paleckis 1983, MLIM, inv. No. 51302). *Photos and drawing by I. Šimkutė.*

Fig. 10. Type C – flattened ovoid bottles: C.1 – bore \varnothing 19.38 mm, H 190.00 mm, base 98.02 x 55.53 mm (Paleckis 1983, MLIM, inv. No. 51311); C.2 – bore \varnothing 15.89 mm, H 183.00 mm, base 65.11 x 106.4 mm (Paleckis 1981, MLIM, inv. No. 28628); C.3 – bore \varnothing 18.58 mm, H 183.00 mm, base 67.99 x 102.99 mm (Paleckis 1981, MLIM, inv. No. 28632). *Photos and drawing by I. Šimkutė.*

Fig. 11. Type D – cylindrical bottles: D.1 – bore \varnothing 22.03 mm, H 230.00 mm, base \varnothing 108.38 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. No. 41223); D.2 – bore \varnothing 19.79 mm, H 247.00 mm, base \varnothing 84.23 mm (2006 investigation by R. Jarockis, MLIM, inv. No. 10045/76); D.3 – bore \varnothing 24.65 mm, H 225.00 mm, base \varnothing 98.12 mm (2006 investigation by R. Jarockis, MLIM, inv. No. 10045/75); D.4 – bore \varnothing 19.02 mm, H 220.00 mm, base \varnothing 94.35 mm (2006 investigation by R. Jarockis, MLIM, inv. No. 10045/73); D.5 – bore \varnothing 16.25 mm, H 190.00 mm, base \varnothing 72.54 mm (Bračiulienė

2007, MLIM, inv. No. 9662/381); D.6 – bore \varnothing 18.62 mm, H 210.00 mm, base \varnothing 74.47 mm (Bračiulienė 2007, MLIM, inv. No. 9662/380); D.7 – bore \varnothing 18.35 mm, base \varnothing 68.08 mm (Paleckis 1980a, MLIM, inv. No. 54017/b); D.8 – bore \varnothing 22.43 mm, H 220.00 mm, base \varnothing 90.39 mm (Bračiulienė 2007, MLIM, inv. No. 9662/7); *Photos and drawing by I. Šimkutė.*

Fig. 12. Type E – rectangular bottles: E.1 – bore \varnothing 15.99 mm (Paleckis 1980b, MLIM, inv. No. 54127); E.2 – bore \varnothing 16.25 mm, base 89.83 x 55.57 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. No. 41223); E.3 – H 185.00 mm, base 54.54 x 60.56 mm (Sprainaitis 1985, MLIM, inv. No. 23191); 1 – lip \varnothing 47.57 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. No. 41935); 2 – lip \varnothing 31.09 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. No. 41259); 3 – bore \varnothing 14.00 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. No. 41938); 4 – bore \varnothing 17.55 mm (Sprainaitis 1985, MLIM, inv. No. 23196); 5 – bore \varnothing 21.68 mm (2006 investigation by R. Jarockis, MLIM, inv. No. 10045/56); 6 – bore \varnothing 18.25 mm (Songailaitė 2008b, MLIM, inv. No. 76273/599); 7 – base 61.09 x 61.09 mm (Songailaitė 2008b, MLIM, inv. No. 41223); 8 – base 87.7 x 93.37 mm (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. No. 41223); 9 – base 94.45 x 85.96 mm (2010 investigation by Dž. Brazaitis). *Photos and drawing by I. Šimkutė.*

Fig. 13. Type F – polygonal bottles: 1 – 2010 investigation by Dž. Brazaitis; 2 – Paleckis 1980b, MLIM, inv. No. 54023/b. *Photos and drawing by I. Šimkutė.*

Fig. 14. The chronology of the glass bottles. *Graph by I. Šimkutė.*

Fig. 15. A fragment of the upper part of an especially ornate glass bottle (type A) with a handle (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. No. 41910) and the base of an unusually shaped bottle (type A) (Sprainaitis, Žulkus 1990, MLIM, inv. No. 43246). *Photos by I. Šimkutė.*

Fig. 16. The environment of the service sites (inns, wine-bars, hotels, and restaurants) based on historical facts and the glass bottle investigations. 1 – inn locations according to J. Tatoris (Tatoris 1994, p.72). Service sites in Klaipėda and their chronology based on the glass bottle investigations: 2 – late 16th – 17th century, 3 – 18th century, 4 – late 18th – early 19th century, 5 – 19th century. *Created by I. Šimkutė.*

Translated by A. Bakanauskas